

ISSN 1305-5992

Türkiyat Araştırmaları

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŐTIRMALARI
ENSTİTÜSÜ

Sayı 1

Güz 2004

ORTA ASYA'DA GÜVENLİK SORUNLARI

Mehmet Seyfettin EROL

Abstract

Although terrorism, which tops the world agenda following the Sept. 11 attacks, is considered mainly Middle East-oriented, it is no secret that it is an issue on a global scale. What is more, this issue is the first of a number of basic problems in Central Asian Republics in the process of a 12-year transition after the Soviet Union was dissolved. In the current stage, it will be useful to take up under two main titles the security issue in the Central Asia region: One of them is related to the "domestic" threat perception and the other is related to the "foreign" threat perception. One can include common problems, shared on a regional-scale, into domestic threat perceptions. According to this, a young and increasingly growing population in almost all Central Asian countries and in parallel with this unemployment, problematic political and economic atmosphere, which is ready to create serious conflicts, political strains, caused by authoritarian administrations and violation of human rights, ethnic nationalism, tribalism and regionalism issues directly constitute the basic domestic problems of every country. Water issues, border violations, which have turned into unsolved problems and as a result, heroin, nuclear materials, weapon smuggling and radical Islam constitute the domestic problems, commonly shared in the region. In the meantime, the Caspian issue, border violations, which continue to be experienced with Russia and China these countries' imperial approach to the Central Asia region are leading to foreign threat perceptions of Central Asian Republics.

Key words: Central Asia, security issue, terrorism, Russian, China

Giriş

11 Eylül sonrası Afganistan'a düzenlenen askeri müdahale ve ardından ABD'nin Orta Asya cumhuriyetleriyle terörle mücadele kapsamında, askeri-güvenlik alanında başlatmış olduğu ilişkiler ve ABD'nin bölgeye yerleşmeye başlamış olması, bölge ülkelerinin tehdit algılayışlarının boyutunu ve güvenlik yapılanmalarını da önemli ölçüde etkilemeye başlamıştır. Bugün için gelinen aşamada, Orta Asya bölgesindeki güvenlik sorunlarını iki temel başlık altında ortaya

koymakta fayda vardır: Bunlardan birincisi “iç”, diğeri ise “dış” tehdit algılamalarıyla ilgilidir. İç tehdit algılamalarının içerisine bölgesel çapta paylaşılan ortak sorunlar da dahil edilebilir. Buna göre, Orta Asya ülkelerinin hemen hemen hepsinde ortak olan genç ve hızla büyüyen bir nüfus yapısı ve beraberinde gelen işsizlik sorunu; ciddi çatışmalar yaratmaya hazır siyasi ve ekonomik ortam; otoriter yönetimlerin neden oldukları siyasi gerilimler ve insan hakları ihlalleri; etnik milliyetçilik, kabilecilik ve bölgecilik sorunları doğrudan her ülkenin iç temel sorunlarını oluşturmaktadır. Su sorunu, yılan hikayesine dönen sınır ihtilafları ve bunun sonucunda ortaya çıkan uyuşturucu, nükleer malzemeler, silah kaçakçılığı ve radikal İslam ise, bölgenin ortaklaşa paylaştığı iç sorunları oluşturmaktadır. Diğer taraftan, Hazar sorunu, Rusya ve Çin ile kısmen de olsa yaşanmaya devam eden sınır ihtilafları ve bu ülkelerin Orta Asya bölgesine yönelik emperyal yaklaşımları, Orta Asya cumhuriyetlerinin önde gelen dış tehdit algılamalarının başında gelmektedir. Biz bu çalışmamızda, Orta Asya devletlerinin karşı karşıya kaldığı iç güvenlik sorunlarını teker teker analiz etmeye çalışacağız.

1. Etnik Ve Sınır Sorunları

Sovyetler Birliği'nin dağılması beraberinde haliyle çeşitli parçalanmaları da getirmiştir ki bunların en başında 15 bağımsız yeni devletin dünya siyaset sahnesinde boy göstermesi olmuştur. Fakat diğer taraftan, 1991'in sonlarında merkezi komünist otoritenin yıkılmasıyla birlikte dünya siyaset sahnesine çıkan bu yeni cumhuriyetler için bağımsızlık, büyük sıkıntılar ve problemler anlamına da gelmekteydi. Nitekim bu ülkeler arasında yer alan Orta Asya Cumhuriyetleri, daha önce Afrika ülkelerinde yaşanan bağımsızlığın soğuk gerçekleriyle karşı karşıya kalıvermişlerdir.

Her şeyden önce bu cumhuriyetler gerçek bir etnik devleti yansıtmaktan ziyade, daha çok politik esaslara dayalı, böl ve yönet mekanizmasının bir sonucu olarak tezahür etmişlerdir. Bir iddiaya göre ise bu suni etnik devletler, Orta Asya'da ki Rusların kontrolünü tehdit edebilecek herhangi bir Türkistan Birliği fikrine karşı, Moskova tarafından oluşturulmuş “vekil milliyetçilikler”di. ve bunun bir sonucu olarak da, Orta Asya'nın bazı halkları milli bölgesel teşekküllerini elde edememiştir (Koçiyev 2001:295-296). Nitekim, Sovyetler Birliği dönemi boyunca bu cumhuriyetlerden birinde yaşayan bir kişinin kendini Türkistanlı, hatta “Türk” ya da “Müslüman” kimliğiyle tanıtmayı politik olarak tehlikeli kabul edildiği için yasaktı. Oysa, Glasnost ve Perestroika'nın belirışıyle diğer cumhuriyetlerde egemenlik ve bağımsızlık hareketlerinin, yani diğer bir deyişle Rus olmayan milliyetçiliklerin kendilerini göstermeleri süreci başlamıştı. Gorbaçov farkında olmadan, SSCB'nin parçalanma ihtimalini ve etnik çatışmaları gündeme getirmişti. Özellikle bu etnik çatışmalar ihtimali Orta Asya için de geçerliydi ve nitekim öyle de oldu; Orta Asya'da Türkler önce kendi aralarında kavgalara başladı (Armaoğlu 1991:223). Dolayısıyla, SSCB'nin çöküşü ile birlikte, Orta Asya'da bağımsızlıklarına kavuşan

yeni devletler dikkatlerini ilk etapta milliyetçilik konusuna çevirmek zorunda kaldılar (Gellner 1992:7).

Bu çerçevede, SSCB dönemi politikalarının bir sonucu olarak, 1990'da Kırgızistan'da çoğunluğu Özbek olan Oş'ta her iki millettten yüzlerce insan inanılmaz bir acımasızlıkla katledilerek öldürülmüştür. 1990 yılında Kırgızistan'ın Oş bölgesinde meydana gelen bu olayların görünürdeki nedeni, tarım topraklarının tasarrufu konusundaki sürtüşme idi. Burada yaşayan Özbek kökenli insanlar çeşitli şiddet hareketlerine maruz kaldıklarını ifade etmişlerdir. Olaylarda resmi verilere göre 230 kişi ölmüş, 4 bin kişi yaralanmış ve 400 kişi ise kaybolmuştur. Özbekistan "Birlik" hareketinin verilerine göre ise 5 bin ölü vardı ve bunun 4500'ü Özbek asıllı idi. 1991 yılında bu kadar şiddetli olmamakla birlikte, Orta Asya cumhuriyetlerinde 36 çatışma daha meydana gelmişti (Devlet 1995:30-35).

Bugün, Fergana Vadisi Orta Asya'daki en büyük muhtemel çatışma bölgelerinden birini oluşturmaktadır. Bu bölgedeki yedi yerleşim biriminden dördü Özbeklere, ikisi Kırgızlara ve biri de Taciklere aittir. Ama, eğer Tacikler, Özbeklerin yönetimindeki bu dört yerleşim biriminden ikisini oluşturan Buhara ve Semerkant'ı gündeme getirirlerse, bölgedeki en tehlikeli çatışma Özbekler ve Tacikler arasında patlak verecektir denilmektedir (Devlet 1995:30-35). Nitekim İslam Kerimov Orta Asya'yı büyük ihtimalle parçalayabilecek tek şeyin, 1924 yılının başlangıcında keyfi olarak çizilmiş bulunan sınırlar konusu olduğunu iddia etmekte ve şöyle demektedir: "Eğer bir cumhuriyeti diğerine karşı boy ölçüştürmeye kalkarsanız, sınırlar hakkında konuşmanız yeterli olacaktır." (Mirsky 1992:336).

İslam Kerimov hiçte haksız değildir. Çünkü, bugün Orta Asya'da ve Kafkaslardaki ihtilâfların altında yatan diğer en önemli bir önemli sebep de 1924 ve 1936 yıllarında Sovyetler tarafından çizilen yapay sınırlardır. Bu sınırlar, adeta Orta Asya devletlerinin arasında bir "Demir Perde" olarak durmaktadır (Rallon 2004:1). Bugün, Oş bölgesindeki çatışmaların en önemli bir sebebi de, Sovyetlerin Özbeklerin çoğunlukta olduğu bu bölgeyi Kırgız sınırlarında bırakmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan sınırlarının yapay olduğu da ifade edilmektedir (Ölçekçi 1995:7-8). Hatta, 1924-1926'daki sınır tespitinde bazı Özbekler "Tacik" ve bazı Tacikler ise "Özbek" olarak kayıtlara geçirilmiştir (Aslan 1996:111).

Bu çerçevede, coğrafya ve etnik gruplar dikkate alınmadan yapay bir şekilde çizilen sınırların, Sovyet döneminde 1921'den 1980'e kadar yaklaşık 90 kere değişmesi, bugün sadece Orta Asya'da 18 ciddi sınır uyuşmazlığının temel nedenini teşkil etmektedir. Bunların en önemlileri ise Özbekistan-Türkmenistan, Kazakistan-Rusya Federasyonu, Özbekistan-Kırgızistan arasındadır. Çünkü, yeni sınırları eski monolit devletlerin ortasından geçmektedir. Daha açık bir ifadeyle "Buhara Emirliği", Özbekistan-Türkmenistan ve Tacikistan, "Hive Hanlığı" Özbekistan-Karakalpak Cumhuriyeti-Türkmenistan ve Kazakistan, "Hokand Hanlığı" ise Özbekistan-Tacikistan-Kırgızistan ve Kazakistan arasında bölünmüştür ve asırlardan beri kendi toprakları üzerinde yaşayan Orta Asyalılar, kendilerini atalarının kültürel geleneklerinin meşru mirasçısı saymaktadır. Bu durum ise haliyle, bölgeye sonradan

gelen veya gönderilen milletler ve topluluklar arasında anlaşmazlıklara sebebiyet vermektedir. Orta Asya'daki ihtilafli bölgeler şu şekilde özetlenebilir (Aslan 1996:111-113):

1. Karakalpak Muhtar Cumhuriyeti, Özbekistan'dan ayrılıp Kazakistan'la birleşmek istiyor;
2. Türkmenistan, Kazakistan'ın Mangistauski rayonunu istiyor;
3. Özbekistan, Türkmenistan'ın Daşovuz bölgesinin bir bölümünü istiyor;
4. Karakalpak Muhtar Cumhuriyeti, Özbekistan'ın Buhara bölgesinin kuzey-batı kısmını istiyor;
5. Özbekistan'ın Harezmi Bölgesi, Karakalpak Muhtar Cumhuriyeti'nin güney-doğu bölgesini istiyor;
6. Özbekistan, Carcov bölgesinin Amu-Derya kısmını istiyor;
7. Türkmenistan, Buhara bölgesinin Amu-Derya kısmını istiyor;
8. Özbekistan, Kazakistan'ın Çimkent bölgesinin güney kısmını istiyor;
9. Tacikistan, Özbekistan'ın Surhan-Derya rayonunu istiyor;
10. Tacikistan, Özbekistan'ın Semerkant ve Buhara bölgelerinin bir kısmını, Zerafşan Nehri vadisini istiyor;
11. Tacikistan, Kırgızistan'ın Oş bölgesindeki sıradağların güney bölümünü istiyor;
12. Kırgızistan, Tacikistan'ın Gorno-Bedeşan muhtar bölgesinin bir kısmını istiyor;
13. Özbekistan, Kırgızistan'ın Oş vilayetinin bir bölümünü istiyor;
14. Kazakistan, Kırgızistan'ın Issık-Göl bölgesinin kuzey bölümlerini istiyor;
15. Kırgızistan, Kazakistan'ın Alma-Ata ve Taldı Kurgan bölgelerinin güney kısımlarını istiyor;
16. Kazakistan, kendisine sınır Rus topraklarının bir kısmını istiyor. Mesela, Astrahan, Volgograd, Orenburg, Omsk, Kurgan, Altay toprakları ve diğerleri;
17. Kazakistan'ın kuzeyinde ve buna komşu Rus topraklarında bir Alman idari biriminin kurulması düşünülüyor;
18. Rusya, Kuzey Kazakistan, Kökşetav, Akmolla (Tselinograd), Kustanay, Doğu Kazakistan, Oral ve Aktöbe rayonlarının kuzey kısımlarıyla Semipalatinsk ve Pavlodar'ın irtiş kısmını istiyor.

Ayrıca, tüm eski Sovyet cumhuriyetleri arasındaki mevcut sınırların %85'inin tarihsel meşruiyetten yoksun olduğu, sadece, Letonya-Litvanya, Letonya-Beyaz Rusya ve Beyaz Rusya-Rusya arasındaki sınırların tartışma götürmediği, Rus Coğrafya Enstitüsü Bilim Akademisi'ne göre ise, eski SSCB topraklarında 160 potansiyel sınır çatışmasının bulunduğu ifade edilmektedir (Ayman 1994:9). Diğer taraftan, sınırlar üzerindeki anlaşmazlıklar, gerek BDT çerçevesinde gerekse iki taraflı antlaşmalarla çözülmeye çalışılmaktadır. Bu konuda en önemli anlaşmazlık Dağlık Karabağ üzerindeki Ermeni-Azeri çatışmasıdır. BDT'nin kurulmasından sonra sınır problemlerini de engellemek amacı ile Ermenistan, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya Federasyonu, Tacikistan ve Özbekistan arasında Kiev'de 20 Mart 1992 tarihinde "BDT Üyesi Devletlerin Devlet Sınırlarının ve

Denizdeki Ekonomik Bölgelerinin Korunması Hakkındaki Antlaşma" imzalandı. Bu antlaşma, ile sınırların dokunulmazlığı prensibi hükümleri altına alınmış oluyordu. Özbekistan ve Türkmenistan arasındaki ihtilaf görüşmeler yoluyla çözümlenmiş, sınırlar tespit edilmiştir. 21 Eylül 2000 tarihinde iki Devlet bu konuda nihai bir antlaşma imzalamıştır. Yine Türkmenistan ve Kazakistan arasında önceki SSCB sınırlarını teyit eden bir antlaşma imzalandı (Terzioğlu 2001:111-123). Türkmenistan devlet başkanının 2-6 Ocak 1994 tarihinde İran'a yaptığı gezide sınır hakkında da olmak üzere bazı antlaşmalar imzalandı (Garayev 1998:52).

1995 yılı Mart ayında Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan devlet başkanları arasında Daşoğuz'da bir toplantı yapıldı. Toplantı sonunda imzalanan ortak beyannamede sınırların dokunulmazlığı ve toprak bütünlüğü teyit edildi (Ministry of Foreign Affairs of Türkmenistan 1997:27). Kazakistan açısından da sınırların değişmezliği ilkesi değişik belgelerle desteklenmiştir. Kazakistan ile Kore Halk Cumhuriyeti arasında Kazakistan'ın sınırları yeniden işaretlenmek suretiyle onaylanmış, Rusya Federasyonu ve Kırgızistan Cumhuriyeti ile de sınır delimitasyonu konusunda benzer belgeler imzalanmıştır. Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasındaki sınır sorunları "Şanghay Beşlisi" adı altında yapılan devlet başkanları zirvesi ile çözüme kavuşturuldu. Özellikle Kazakistan ile Çin arasındaki sınır sorunu kesin bir şekilde çözüldü (Cansever 2000:17).

Kırgızistan ve Kazakistan devlet başkanları Bişkek'te sınır da dahil olmak üzere bir dizi antlaşma imzalamıştır. Bu çerçevede Nazarbayev'in tespiti oldukça dikkat çekicidir: "Halklarımızın saldırgan olmayan girişimlerinin son örneği Kazakistan ile Özbekistan arasında imzalanan hudutların delimitasyonu anlaşmasıdır. Üstelik çok kısa bir zaman öncesine kadar bölge ve dünya basını bu "sorunun" yüksek çatışma olasılığı barındırdığını yazıyordu. Hatta bu sorunun devletlerarası bir çatışmaya kadar tırmanacağından bahsediliyordu. Bu gerçekleşmedi. İhtilaf tamamen barışçıl yoldan çözüldü. Hazar ve Orta Asya bölgesi ülkeleri arasındaki bu "şimdilik nihai olmayan" mania yalnızca bu yolla aşıldı." (Nazarbayev 2003:15)

Tablo. 1: Türk Cumhuriyetleri'nde Nüfusun Etnik Durumu (1989/2003)

Cumhuriyetler	Esas Unsur (%)	Rus (%)	Diğer (%)
Azerbaycan	82.63/90	5.58/2.5	11.79/7.5
Kazakistan	39.67/53.4	37.82/30	22.51/16.6
Kırgızistan	52.34/52.4	21.52/18	26.14/29.6
Özbekistan	71.30/80	8.34/5.5	20.36/14.5
Türkmenistan	71.86/77	9.52/6.7	18.62/16.3

Kaynak : (Nadir Devlet 1993:160-161 ve <http://www.odci.gov/cia/publications/factbook> dan derlenmiştir.)

Diğer taraftan, Orta Asya için en tehlikeli problem, sınır problemleriyle bir arada düşünüldüğünde, her cumhuriyet içinde büyük oranlardaki etnik azınlıkların varlığıdır. Hiç kuşkusuz, eski SSCB'deki etnik çatışmaların önemli bir sebebini zorunlu göçler oluşturmaktadır. Bu göçlerin başında, Ruslaştırma politikası çerçevesinde Çarlık Rusyası döneminden itibaren Rusların göçü gelir. Eski SSCB ülkelerinin bağımsız olmalarıyla birlikte bu ülkelerde azınlık statüsüne düşen Ruslar, ekonomik sorunlar ve milliyetçi akımlar ile bugün buralarda daha da bir sıkıntıya düşmüşlerdir.

Nitekim, diğer ülkelerdeki azınlık Ruslar, Rusya Federasyonu'na dönüş eğilimindedirler. "Rus Kamuoyu Araştırma Merkezi" (All-Russian Center for the Study of Public Opinion)'nin 1991 araştırmasında 1996'ya kadar 3.5 milyon Rus ve etnik azınlığın göç edeceği ileri sürülürken, Rus kaynakları, geçen birkaç yıl içinde Rusya'ya 6-7 milyon göçmenin geldiğini bildirmiştir. Bugün eski SSCB'deki göçlerin, ekonomik, toplumsal ve siyasal, etnik nedenler olmak üzere en az üç nedenden kaynaklandığı da ifade edilmektedir (Tellal 1994:58-59). Bugün Orta Asya'daki diğer bir etnik çatışma kaynağı da 9 milyon Rus'un kaderi ve varlığıdır. Ruslar Orta Asya'da nesiller boyu yaşamıştır. Fakat çok azı yerel dilleri konuşabilmektedir. Mesela, Kazakistan nüfusunun her ne kadar yüzde 38'i Rus ise de, bunların sadece yüzde 1'i Kazakça konuşabilmektedir. Ruslar arasındaki yabancılaştırılma hissi, artan göçlere yansımaktadır. 1985'ten beri 800 bin Slav - öncelikli olarak Ruslar - Özbekistan'ı, 1989'dan bu yana da 185 bin Rus Kırgızistan'ı ve sadece 1992 yılı içinde de 90 bin Rus Tacikistan'ı terk etmişlerdir. Şu anda kalmaya karar verenlerin içinde de geleceğe yönelik korku ve endişeler kök sarmış durumdadır. Göç, henüz yiyecek, konut ve işsizlik problemi çeken ve içinde bulunduğu ekonomik darboğazi aşamayan Rusya Federasyonu tarafından hiçte istenmemektedir. Bu doğrultuda, göçmenlerin ülkeye yeniden gelmelerini önlemek için oldukça katı kurallar getirilmekte ve gelenlerin ise kırsal bölgelere yerleşmeleri istenmektedir. Bu nedenle Rus halkının büyük çoğunluğu yine Orta Asya'da yaşamaya mahkum gibidir. Bu mecburiyetten dolayı Rus azınlığın haklarını ve mallarını koruyan politik organizasyonlar bu ülkelerde oluşturulmaya başlanmıştır. Bundan dolayı olsa gerek, Ruslar bu ülkelerde korkusuz, kendinden emin, kaliteli ve belli bir deneyimi olan liderleri destekleme eğilimindedirler. Yalnız bu tutumları, seçimleri, gelecekte zıtlama hareketleri oluştuğunda bir anti-Rus karaktere ve harekete sebebiyet verebilir gözükmektedir. Yine Ruslar, ekonomik problemlerin tırmanmasıyla beraber, kredi kaybeden statükoculuğun savunucuları olarak algılanabilirler ve yerel liderler politik katılımcılığın alanını ve şeklini sınırlamanın yollarına bakabilirler. Bilim, teknoloji ve hizmet sektörlerinde oldukça önemli bir yere sahip olan ve ihtiyacı duyulan Rusları şu geçiş sürecinde kaybetmek istemeyen Orta Asyalı liderler, Rusların korkularını, endişelerini her ne kadar gidermeye çalışsalar da; bölgedeki ekonomik krizler, yerel milliyetçilik ve İslam'ın dönüşü Ruslar ve Orta Asyalılar arasında ileride ciddi bir gerilim yaratacağına benzemektedir (Menon, Barkey 1992-1993:71).

Her şeye rağmen, Orta Asya milliyetçiliği yükselmekte, eğitim ve yönetimde yerel diller kullanımı istenmekte ve İslam artık günlük yaşamda açıkça ortaya çıkmaktadır. Orta Asya'da milliyetçilik sorunu, Sovyetler Birliği'nin diğer bölgelerinden çok daha fazla oynak bir konudur. Daha önce de belirtildiği üzere Stalin, Sovyet Orta Asyası'nın haritasını çizerken, doğal bölgeleri göz önünde bulundurmaktan çok bölgesel bir birlik oluşmasını engelleme gibi siyasi kaygıları göz önünde bulundurmuydu. Stalin'in ya da Bolşeviklerin suni ve bazı yerlerde pervasızca haksız sınırlar ortaya koydukları bir gerçektir. Ama bunları şimdi tekrar gündeme getirmek "Pandora'nın Kutusu"nu açmaya benzeyecektir. Burada Afrika'yla bir paralellik kurmak hiçte yersiz olmaz, çünkü bağımsızlık sonrası Afrika ülkeleri de bu tür sınır ve etnik problemlerle karşılaşmışlardı. Ama onlar oyuna gelmediler ve beklenenin tam tersine aralarındaki sınır ihtilaflarını ve etnik problemleri gündeme getirmeyerek aralarındaki kanlı ve bitmeyecek savaşların önünü aldılar. En azından hazır ki sınırların bütün Orta Asyalı liderlerce *fait accompli* olarak kabul edilmesi de büyük bir aşamadır. Fakat, şimdilik bu problemlerin dondurulduğu, ve içerisinde buldukları sıkıntılar geçtikten sonra tekrar gündeme getirileceği iddiaları da her zaman için göz önünde bulundurulmalıdır.

2. Su Ve Çevre Sorunları

Su, Orta Asya'da az bulunan bir kaynak olarak, bölge devletleri açısından büyük bir ehemmiyet taşımakta ve zaman zaman yaşanan gerginliklerle de önümüzdeki süreçte bölgenin ciddi bir sorunu olduğunun sinyallerini vermektedir. Artan nüfus ve tarım alanlarına paralel olarak artan su ihtiyaçları, ülkeler arasında paylaşım ve kullanım sorununu sebebiyet verirken, diğer taraftan bölgesel çevre sorununa da neden olmaktadır. Nitekim, 1996'da Aral havzasında 47 milyon olan nüfusun 2020 yılında yaklaşık olarak 60 milyonu bulması beklenmektedir (Micklin 2000:68). Bu aynı zamanda Aral'ın felaketi anlamına da gelmektedir.

Orta Asya'nın temel su ihtiyaçlarını Amu Derya ve Siri Derya nehirleri karşılamaktadır. Aral havzasının en önemli nehri olan, Tacikistan, Kırgızistan ve Afganistan'ın Pamir Dağlarındaki buzullardan ve karlardan kaynağını alan Amu Derya, Karakum Çölü'nü aşarak yaklaşık 2.400 km. geçtikten sonra sularını Aral Gölü'ne boşaltmaktadır. Türkmenistan'a giriş yaptığı Kerki noktasındaki normal debisi 1960'lı yıllara kadar 2.197 m³ olan Amu Derya nehrinin bugünkü debisi, Aral Gölü'ne aktığı nokta olan Karakalpakistan'daki Nukus şehrinde 1496 m³'e kadar düşmektedir. Bölgedeki su kaynaklarının çıkış yolu bulamaması nedeniyle, Amu Derya ve Siri Derya'da biriken sular Aral Gölü'nü oluşturmaktadır. Dünyadaki dördüncü büyük içme suyu gölü olan Aral Gölü'nde 1960'lı yıllardan beri pamuk ekimi ve hidroelektrik barajlarının inşaatı nedeniyle bir iç bozulma yaşanmaktadır.

Son zamanlarda Orta Asya'nın hemen hemen her ülkesinden geçen Amu Derya ve Siri Derya nehirleri üzerinde Kırgızistan ve Tacikistan'ın barajlar ve sarnıçlar inşa etmek suretiyle suyu kontrol altında tuttukları gözlemlenmektedir.

Oysa, bu iki nehir genel olarak bölgenin tarımsal, sulama, içme suyu ve hidroelektrik enerji ihtiyacının elde edilmesinde önemli bir yere sahiptir. Kırgızistan ve Tacikistan bölgede komşuları üzerinde siyasi ve ekonomik bir üstünlük elde etmek için suyu ellerinde önemli bir kart olarak görmektedirler. Son iki yıldır her iki ülkenin suyu geçici sürelerle kesmesi, Özbekistan ve Kazakistan'dan ucuz gaz, petrol ve tarımsal ürünler almalarıyla kendileri açısından başarılı bir şekilde neticelenmiştir. Kırgızistan ve Tacikistan ellerindeki bu kartın komşuları üzerinde kullanıldığında etkin sonuçlar getirdiğinin farkındadırlar. Fakat, diğer taraftan, madalyonun diğer yüzü görüldüğü gibi değildir. Şayet, Kırgızistan ve Tacikistan bu tavırlarında ısrar ederlerse kendilerini hiç de arzu edilmeyen bir tehlikenin içerisinde bulabilirler. Su kaynaklarının uzun vadede bu şekilde kesintilere uğraması durumunda, bölge ekonomilerine ve çevreye zarar vermesi kaçınılmaz olacaktır. Bu durumda askeri operasyonlara kadar varacak tansiyon yükselmesi ve nihayetinde çatışmalar bölgede zaten varolan istikrarsızlığı daha da içinden çıkılmaz bir hale getirecektir. Nitekim, dünyanın 5. büyük pamuk üreticisi ve 2. büyük ihracatçısı olan Özbekistan'ın son iki yıldır su miktarının azalmasından ve kuraklıktan dolayı pamuk üretiminde bir düşüşle karşı karşıya olduğu bilinmektedir. Bu noktada, Kırgızistan'ın gaz ihtiyacını karşılamak için Özbekistan'ı takas (barter) usulüne zorlaması söz konusu olmuştur.

Eski Sovyet coğrafyasında sahip olduğu su kaynakları bakımından Rusya'dan sonra ikinci, Orta Asya'da ise birinci konumda olan Tacikistan, kendi topraklarından akan suyun tümünün esas sahibi olduğuna inanmakta ve Özbekistan'ın kullandığı su için ücret istemektedir. Özbekler, Tacikistan'ı suya sanayi ve tarımsal kirlilik ve zehirli atıkların (zirai ilaç ve gübre gibi) yanı sıra kanalizasyon karıştırarak Özbekistan'da hastalığa sebep olmakla suçlamaktadırlar. Öte yandan bölgede su bakımından sıkıntı yaşamakta olan Kazakistan ve Özbekistan, geçen yaz yaşanan kuraklık nedeniyle Tacikistan'dan kendilerine su sağlanması talebinde bulunmuşlardır. Önümüzdeki yaz aylarında Orta Asya'da kuraklık beklendiğinden bu iki devletin tekrar su talebinde bulunabileceği düşünülmektedir. Türkmenistan ise Karakum Çölü'nde Türkmenbaşı Yapay Gölünü oluşturmaya çalışmaktadır. Fakat bu gölü dolduracak su ancak Tacikistan'dan doğan ve son iki yıldır kuraklık yaşanmakta olan Afganistan üzerinden geçen Amu Derya nehrinden sağlanabileceği için, bu mesele de ciddi sonuçlara gebe gözükmektedir.

Diğer önemli bir sorun kaynağı ise, çok hassas bir konumda bulunan Hazar ve Aral ekosistemlerine daha fazla zarar verilmesi durumunda ortaya çıkacak ve geri dönüşü ve belki de telafisi mümkün olmayacak çevre felaketlerine yol açılacaktır. Hazar bölgesinin genel ekolojik durumu zaten güvenli sınırların çok altına düşmüş durumdadır. Oysa Hazar Denizi, çevresel açıdan oldukça önemli bir değer niteliğindedir.

1980'li yılların başına kadar Hazar Denizi zengin balık popülasyonu ile çok ünlü idi. Özellikle mersin balığından elde edilen siyah havyar bir zamanlar Rusya'nın batıya dış satımının yüzde 90'ını oluşturmakta idi: Önceleri yılda 650 bin

ton mersin balığı yakalanmakta iken, 1980'lerde 250 bin tona kadar düşmüştür. Günümüzde ise bu, çok az bir düzeye kadar inmiştir (Ökmen 2001:239).

Yükselen su seviyesi ve kıyı şeridinin sular altında kalmasına ilaveten, kıyı şeridinin yağmalanması ve tuzlanması da mevcut şartları zorlaştırmaktadır. Artan kirlenme, kıyı tabanının hızla yoğun petrol işletimine alınması ve giderek sayıları artan açık deniz petrol sahalarıyla birlikte, Hazar'daki çeşitli hayat formları da yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Ayrıca, hidrokarbür atıklarının yoğunluğu nedeniyle Azerbaycan kıyıları şimdiden insanlar için tehlikeli bir hale gelmiştir (Aydın 2004:169). Hazar enerji kaynaklarıyla bağlantılı olarak gündeme gelen bir diğer tehlike de, Boğazların ve Karadeniz'in giderek daha yoğun bir şekilde petrol taşımacılığında kullanılıyor olmasıdır. Şimdiden her yıl Boğazlardan geçen 50 bin geminin %60 kadarının tankerlerden oluştuğu gözlemlenmektedir (Alırza 2000). Diğer taraftan, Orta Asya devletleri açısından hayati bir önem taşıyan bir diğer çevresel sorun ise Aral Gölü ile ilgilidir. Aral Gölü'nde suyun azalması sadece göle komşu bölgelerdeki su krizini tırmandırmakla kalmamış, aynı zamanda ağır ekolojik ve çevresel sorunları da beraberinde getirmiştir. Dünyanın en büyük dördüncü gölü olan Aral Gölü, 1960'lı yıllardan itibaren temel su kaynaklarının pamuk, buğday ve pirinç tarlalarının sulanmasına yönlendirilmesi sonucunda, günümüzde sekizinci sıraya inmiştir. Bu küçülme, beraberinde çevre felaketini de getirmiştir. Aral Gölü, zengin balık kaynakları ve kuzey Aralsk limanından başlayarak Tacikistan'a kadar balık ticareti ile yüz binlerce insanın geçim kaynağını oluşturuyordu. 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, bu büyük çevre felaketinden endişe duyan uluslararası uzmanlar, değerlendirme ve çözüm bulma amacıyla Orta Asya bölgesi üzerine çalışmaya başladılar. Sayısız çalışmalar ve raporlara rağmen, uzmanlar gölün kurtarılmasının imkansız olduğu fikrine inanmış ve artık çabaların sadece insani facianın önlenmesi yolunda sarf edilmesi gerektiği kanısına varmışlardır.

Aral Gölü neredeyse bütün Orta Asya'nın merkezinde bulunduğu için bölgesel bir sorun teşkil etmektedir. Yaklaşık 700 bin km² yüzölçüme sahip Aral havzası, Özbekistan, Tacikistan ve Kazakistan'ın güney-batı kısmını, Kırgızistan'ın Oş ve Narin bölgelerini, Türkmenistan'ın Daşhovuz bölgesini içermektedir. Ayrıca, kuzey Afganistan ve Kuzey-doğu İran da bu etkilenen bölgeye dahildir. Nitekim, 1996'da Aral havzasında 47 milyon olan nüfusun 2020 senesinde yaklaşık 60 milyonu bulacağı tahmin edilmektedir. Orta Aral Havzası çok gelişmiş barajlar, sulama kanalları ve hidroenerji santrallerine sahiptir. En uzun kanal ise Türkmenistan'da bulunan 1.100 km uzunluğa sahip olan Karakum Kanalı'dır (Kaya 2002:122). Aral Denizi sularının büyük kısmı tarımda kullanılmaktadır. Tarımsal amaçlı sular toplam talebin yüzde 92'sine ulaşmaktadır. Diğer kullanımlar ise hidroenerji üretimi, evsel/kullanım ve endüstriyel amaçlıdır. Aral Denizi Havzası toplam 37,5 milyon nüfusa sahiptir. Bu nüfus Kazakistan (2,6 milyon), Kırgızistan (2,5 milyon), Tacikistan (5,6 milyon), Türkmenistan (4,5 milyon), Özbekistan (22,2 milyon) arasında dağılmıştır. Yüksek nüfus artış oranının (%2.6) toplam nüfusu

2010 yılında 51,8 milyon'a ulaştıracağı tahmin edilmektedir. En çok Özbekistan ve Türkmenistan, yaşamlarını sürdürebilmek için Havza sularına bağımlıdır. Buralarda sular, sulama amaçlı olarak kullanılmaktadır. Özbekistan toplam dış satımının %76'sını pamuk ve buna bağlı sanayiden elde etmektedir (Kaya 2002:122-123).

Kazakistan Siri Derya sularını evsel amaçlı kullanmaktadır. Tacikistan ve Kırgızistan ise hidroelektrik üretimi için su kullanmaktadırlar. Diğer taraftan, Orta Asya devletleri açısından hayati bir önem taşıyan su kaynaklarından Aral Gölü'ndeki su seviyesi bugün kritik bir noktaya gelmiştir. Bu durum, beraberinde getirdiği çevre felaketinin yanı sıra, bölge devletleri arasında siyasi bir sorun oluşturması nedeniyle de potansiyel bir çatışma ihtimalini gündeme getirmektedir. Zira, tüm bölge devletlerinin kendi su kanunu mevcut olup, bu kanunlara göre her ülke kendi toprakları üzerinden akan su üzerinde mutlak egemenlik hakkı olduğunu ileri sürmektedir. Özellikle, Aral çevresinde yukarı-kıyıdaş ülkeler olan Kırgızistan ve Tacikistan ile aşağı-kıyıdaş ülkeler olan Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan arasında bir su krizi yaşanmasından korkulmaktadır. Orta Asya ülkeleri arasında en büyük nüfus, ekonomi ve orduya sahip olan Özbekistan'ın böyle bir çatışmadan galip çıkması muhtemeldir. Ayrıca, Fergana Vadisi'nin büyük kısmına sahip olan Özbekistan'ın, Kırgızistan'ın su kaynakları üzerindeki talebinin ilerde tekrar gündeme gelmesi de muhtemel görünmektedir.

Netice itibarıyla ifade etmek gerekirse, 1990 sonrası eski Sovyetler Birliği'nin yapılanmasında ve niteliğinde ortaya çıkan değişme ve Orta Asya Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarını kazanma sürecinde görülmüştür ki çevre sorunları yalnızca kapitalist sistemin değil bütün sistemlerin ve insanlığın sorunudur. Özellikle Hazar ve Aral Gölü örneğinde Orta Asya'da ortaya çıkan çevresel felaketin boyutları bunu bir kere daha *de facto* olarak insanlığın görmesini sağlamıştır. Konunun çevresel boyutlarının ötesinde ekonomik ve siyasal içerikli jeo-politik ve jeo-stratejik nitelikler de taşıyor olması, uluslararası ve uluslar üstü bir yaklaşımı, çözüm arayışını da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin de bölgeyle olan tarihi ve coğrafi bağlarının yanında ekonomik sosyal, kültürel ve siyasal içerikli ilişki potansiyeli açısından daha aktif bir rol alması gerekmektedir. Bölge ile ilgili olarak Türkiye'nin jeo-politik ve jeo-stratejik pozisyonuna uygun hareket etmesi, uluslararası ilişkiler sistemi ve küresel karar alma- uygulama mekanizmaları içerisindeki ağırlığını arttıracaktır. Çünkü bugün çevre ve ona ilişkin sorunlar, uluslararası ilişkiler boyutunun ötesinde hızla transnasyonel nitelikler kazanmaktadır (Ökmen 2001:248-249).

3. Uyuşturucu Sorunu

Orta Asya ülkeleri, 1990'ların ortalarına kadar uyuşturucu problemini sadece yabancı ülkeleri etkileyen bir sorun olarak görmekteydi. Potansiyel bir tehlike olmasına rağmen, büyük miktarda afyon üretimi Orta Asya ülkelerinde görülmemekle birlikte (World Drug Report 2000:39), Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'da merkeze uzak bölgelerde küçük miktarlarda yasadışı haşhaş ekimi

yapıldığı Uluslararası Uyuşturucu Kontrol Kurulu'na bildirilmiştir (INCB Report 2001:83). Fakat, INCB 2001 Raporu'na göre, şu an için, Orta Asya'daki hiçbir ülkede afyon ya da morfin işlendiğine dair bir somut bir delil mevcut değildir. Orta Asya da, büyük ölçüde, Afgan orijinli afyon ve eroin kaçakçılığından etkilenmektedir. Orta Asya ülkeleri, Afgan eroin ticaretinin önemli bir ögesi haline gelmiştir. Bu çerçevede, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın yer aldığı Orta Asya bölgesi, uyuşturucu üreticilerinden uyuşturucu tüketicilerine uzanan güzergah üzerinde yer alan transit geçiş bölgesidir. Bölgemiz, uyuşturucu imparatorluğunun merkezlerinden biri olan ve Afganistan, Pakistan ve İran'ı kapsayan "Altın Hilal" ile komşudur. Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan Afganistan ile ve yine Türkmenistan İran ile ortak sınırlara sahiptir (Nazarbayev 2003:83).

Bölgesel uyuşturucu ticaretine baktığımızda dört tip grup karşımıza çıkmaktadır; uyuşturucu mafyası, sınır aşan suç örgütleri ve başkaldıran/terörist gruplar. Bu gruplar kapsamlı kaçakçılık ağları oluşturmuşlardır. Kafkasya ile Orta Asya'daki bu suç trafiğine, İslamcı grupların etkin biçimde katılması ile de, Dünya uyuşturucu ticaretindeki terör payı daha da artmıştır (Ülkü 2002:123).

Bölgedeki yetkili otoriteler, uyuşturucu kaçakçılığına karşı, bu alanda sağlanan uluslararası yardım ve işbirliğine de dayanarak kanun uygulayıcı tedbirlere odaklanmıştır. 1995'ten sonra ise, Afgan eroininin geniş oranlarda Orta Asya üzerinden sevk edilmeye başlanmasıyla uyuşturucu, lokal tüketim pazarına da girmiştir. Bu durum, Orta Asya'da uyuşturucu probleminin ele alınmasında değişikliğe sebep olmuş ve yerel otoritelerce problemin talep kısmının da dikkate alınmasını zorunlu kılmıştır (UNODCCP 2002:23).

Orta Asya'daki uyuşturucu suiistimalinin boyutları hakkında kesin bilgiler olmamakla birlikte, Orta Asya Cumhuriyetleri'ndeki uyuşturucu bağımlıların sayısında artış olduğuna dair kuvvetli belirtiler bulunmaktadır. Madde bağımlılığın artması ise, özellikle uyuşturucu maddenin enjektör kullanarak alındığı durumlarda, HIV virüsünün ve Hepatit C'nin de yayılmasına yol açmaktadır. Uzmanlar Orta Asya'da HIV virüsü taşıyan kişi sayısının 50.000'den fazla olduğunu tahmin etmektedir. Orta Asya'da son yıllarda uyuşturucu kullanımındaki en büyük artış Tacikistan'da görülmektedir. Tacikistan'da, kayıtlı uyuşturucu kullanıcısı sayısı 1992-2000 aralığında 7 kat artmıştır. İstatistiki verilere göre (2001 yılına kadar), Kazakistan'da ise, 45.505 kişi uyuşturucu kullanmaktadır. Bunların içinden 1927 kişi on sekiz yaşın altında olup, 4.420 kişi ise kadındır. Bu grup içinden 28.913 kişiye "madde bağımlısı" teşhisi konmuştur. Kazakistan'da yıllık ortalama afyon kökenli uyuşturucuların kullanımı, transit hariç, 29 ton kendir-kenevir kökenli uyuşturucuların ise 500-750 ton arasındadır. Uyuşturucu kullanıcılarının sayısı sürekli olarak artmaktadır (Nazarbayev 2003:84).

Narkotik madde kullanımının artışı doğal olarak, uyuşturucu maddelerle ilgili suçların da artışına neden olmaktadır. Örneğin, 1991 yılından 2001 yılına kadar Kazakistan'da işlenen suçlar içerisinde uyuşturucuyla bağlantılı suçların oranı dört

kat artarak, %2,8'den %11,6'ya yükselmiştir. 2001 yılında uyuşturucuya bağlı 17.700 suç işlenmiştir. Son birkaç yıl içerisinde Kazakistan'da yılda ortalama 10 tondan fazla uyuşturucu ve uyarıcı maddeye el konulmuştur (Nazarbayev 2003:85). Uyuşturucunun kaçakçılık boyutu ise, Orta Asya hükümetlerinin artan oranda çaba sarf ettikleri bir alandır. Bu alanda bölgesel işbirliği giderek artmaktadır.

Bu çerçevede, Tacikistan ve Özbekistan hariç Orta Asya'daki tüm ülkeler, kapsamlı ulusal uyuşturucu kontrol planları kabul etmiş, her ülke uyuşturucu kontrol koordinasyonu için ulusal bir kurum kurmuştur. Bununla birlikte, bilginin toplanması, analizi ve kullanılması için gerekli etkin sistemler henüz kurulmuş değildir. Uyuşturucuyla ilgili olaylara bakan hakim, savcı ve diğer kanun uygulayıcı birim personeline eğitim sağlama ihtiyacı halen devam etmektedir. Uyuşturucu kontrolüyle ilgili değişik birimler arasındaki işbirliğinin güçlendirilmesi de hissedilen ihtiyaçlardandır. Öte yandan, açıklanan hususların, Orta Asya'daki ülkeler bakımından tek tek ele alınmasında, ülkeler arasındaki farklılık ve yakınlıkların anlaşılması açısından fayda görülmektedir. Diğer taraftan, Orta Asya'da uyuşturucu maddelere ve uyuşturucu madde trafiğine karşı savaşlar, şu ana kadar Afganistan'daki terörizm-karşıtı operasyonun sonuçlarının bölge ülkelerindeki afyon ve eroin üretimini ve kaçakçılığını azaltmadığını söylemektedir (Moldaliev 2002:94).

4. Terörizm Ve “Radikal” İslamcı Gruplar

Orta Asya Müslümanları, genel itibarıyla Sünni ve Hanefi mezhebindedirler. Azınlıkta ki Şii'lerde “Oniki İmamcılar” ve yedi imamı tanıyan “Pamir İsmailileri”nden oluşmaktadır. Bölgede hakim olan Sufilik'te göz önünde bulundurulmalıdır. Orta Asya ülkelerinden Tacikistan Fars dilli olmasına rağmen, ağırlıklı olarak, Sünni mezhebindedir. İslam yerel tarihin, kültürün ve günlük yaşamın vazgeçilemez parçasıdır. SSCB döneminde bölge üzerinde uygulanan sıkı ateizm propagandaları ve dini yasaklar dahi bölgenin İslam kültüründen uzaklaşmasına neden olmamıştır. Belki daha geri planda ve gizli bir şekilde dinlerini yaşamak zorunda kalmışlardır ama din bölgede var olmaya devam etmiştir. Günümüzde ise bölgede din bağlamında gelenekselden radikale bir geçiş süreci dikkatleri çekmektedir. Nazarbayev'in tespitiyle, “Küresel karışıklığın bitişinden sonra ortaya çıkan “ideolojik boşluk” koşullarında İslam'ın pek çok Müslüman ülkede (ve eski SSCB devletlerinde) hızla politize olduğu gözlenmektedir.” (Nazarbayev 2003:61) Diğer taraftan, Orta Asya devletlerindeki din adamları arasındaki ikili bölünme de din alanındaki bütünlüğü ortadan kaldırmaktadır ve bu ikili ve istikrarsız yapıdan radikal gruplar çok rahatlıkla faydalanabilmektedir (Roy 1997:216-217).

Ahmed Raşid'e göre Resmi İslam hiyerarşisinin bıraktığı liderlik boşluğu, İslami kökten dinci grupların çoğalmasına izin vermektedir. Suudi Arabistan'dan Vahabiler, İran'dan Devrim Muhafızları ve Pakistan'dan bazı Sünni köktenci partiler bu emsalsiz fırsattan yararlanmışlardır (Raşid 1996:287). Toplumsal

marjinal gruplar, gerçek İslâmın onların problemlerini çözeceğine ve onlara adalet getireceğine inanmaktadırlar; ve radikalizme gelişimin tek aygıtı olarak bakmaktadırlar (Moldaliev 2002:93). Diğer taraftan Afganistan'da Taliban hareketi de, Orta Asya cumhuriyetlerindeki İslamcı muhalefet hareketlerine sığınmak ve eğitim olanakları sağlayarak yardım etmiştir. Amacı bir İslam devleti kurmak olan Özbekistan İslami Hareketine (ÖİH), Afganistan'da silah desteği ve eğitim hizmeti verilmiştir. Bu bağlar, kökten dinciliği bölge için bir istikrarsızlık kaynağı potansiyeli haline getirmiş ve getirmeye de devam etmektedir (Mann 2001:1029). Bu çerçevede Nazarbayev, terörizmi yeni jeopolitik güç olarak adlandırmakta ve şöyle demektedir: "Bugün Hazar Havzası'ndan ve Orta Asya'dan "İkinci Balkanlar" olarak bahsetmek moda haline geldi. Üstelik bu "balkanlaşma" az daha gerçekleşiyordu. Ancak, bence durumu dramatize etmeye veya ucuz sansasyona yönelmeye gerek yok." (Nazarbayev 2003:12-13)

Bölgede üç aktif radikal İslamcı örgüt bulunmaktadır: ÖİH, Hizb-ul Tahrir (HuT) ve Birleşik Tacik Muhalefeti. Bu üç organizasyonun bazı ortak yönleri vardır. İlk olarak amaçları, İslami bir devlet kurarak baştaki yönetimleri devirmektir. İkinci ortak yönleri ise hepsi Afganistan ve Taliban'dan silâh, eğitim ve sığınma desteği almaktadır. Üçüncü olarak bölgede düzelen hava koşullarıyla birlikte bir ülkeden diğerine geçip faaliyetlerini o ülkede sürdürebilmektedirler. Ayrıca, bu üç organizasyon Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan'ın politik liderlerini tehdit etmekte yönetimi ele geçirmek istemektedirler. HuT ve ÖİH arasındaki temel fark, HuT'un silahlı terörist eylemlerde bulunmaktan kaçındığını açıklamış olmasıdır. Yasadışı HuT ve hilafet yanlıları bölgede dini propaganda yaparak zaman içinde yönetime gelmek için İslami yaşam tarzını benimsetmeye ve destekçilerinin sayısını arttırmaya çalışmaktadırlar. HuT, özellikle Kırgızistan'ın güneyinde (Oş ve Celâl Abad bölgelerinde) Fergana Vadisi'nde oldukça etkilidir (Moldaliev 2002:94).

HuT, 1990'lı yılların ortalarından itibaren Orta Asya'da yeni bağımsızlığına kavuşmuş ülkeleri kendisine hedef olarak seçmiştir. Bunlar içinde en kuvvetli olduğu ülke, hiç kuşkusuz Özbekistan'dır. Tahminlere göre Özbekistan'da yaklaşık 10 bin ve tüm Orta Asya genelinde 15 binin üzerinde HuT üyesi bulunmaktadır.

HuT, 1990'ların başından itibaren Orta Asya'da halka kurma çalışmalarına başlamış, 1997 itibarı ile de Özbekistan ve Kırgızistan'da teşkilatlanmayı başarmıştır. 1998'de Özbek halkası Tacikistan halkasının kurulması vazifesini de başarı ile yerine getirmiştir. 2000 yılının bahar aylarından bu yana da Güney Kazakistan bölgesinde de aktif bir halkanın bulunduğu bilinmektedir (Akçalı 2003:143).

Bu çerçevede Fergana, mevcut yapısı ve sorunları itibarıyla bir bakıma Orta Asya'nın Bekaa Vadisi olarak da adlandırılabilir. Uyuşturucu ticareti, silah kaçakçılığı, radikal İslamcı terör örgütleri ve diğer silahlı muhalif örgütlerin merkezi konumunda olup, bu örgütlerin en büyük lojistik destek aldıkları bir yer konumundadır. Coğrafi olarak, eski İpekyolu'nun geçtiği önemli bir güzergahta olup, Özbek, Tacik ve Kırgız sınırlarının kesiştiği bir noktadadır. Vadi; Özbekistan,

Tacikistan ve Kırgızistan sınırlarının bulunduğu ve fikirlerin çabucak yayıldığı, sınırları aştığı geniş bir alanı kapsamaktadır. 300 km. uzunluğunda ve 170 km. genişliğindeki vadinin üç yanı yüksek dağ silsileleriyle sınırlanmıştır. Vadinin büyük kısmı Özbek toprakları içinde bulunmakla beraber, kuzeydoğu Kırgızistan'ın içlerine kadar uzanarak Oş şehrine; güneyde Tacikistan'ın Kanibadan şehrine ulaşmaktadır. Vadi; Fergana, Namangan ve Andican yerleşim merkezleri baz alınarak üç ayrı bölüme ayrılmıştır. En eski zamanlardan beri Orta Asya'nın en zengin tarım bölgesidir. Vadinin stratejik konumu, Orta Asya'nın ilk hakimleri için de, kuzeyde Kaşgar ve Doğu Türkistan'a; batıda Semerkant ve Buhara'ya, güneyde Pamirlere ve Afganistan ile eski Hindistan'a giden karayollarına erişim sağlaması açısından hayati önem taşımaktaydı (Raşid 1996:102). Dolayısıyla, Fergana, mevcut konumu itibarıyla, bir bakıma Orta Asya'nın kalbi olarak kabul edilmekte, tarihte olduğu gibi günümüzde de bölgeye hakim olmak isteyen güçlerin ilgisini çekmeye devam etmektedir.

Diğer taraftan Fergana Vadisi, bugün Orta Asya'nın en istikrarsız bölgelerinden birisidir. Genellikle İslâmî hareketlerin potansiyel bir yuvası; geçmişte şiddetli ve kanlı olaylara fırsat veren ekonomik ve siyasi baskıların da yerleşim sahasıdır (Rasizade 1999: ix). Bölgenin aşırı yoğun ve genç nüfusa sahip olması, işsizlik ve ekonomik sorunlar tansiyonu yükseltmektedir. Bölge nüfusu çoğunlukla işsiz ve fakir insanlardan oluşmaktadır. Bunun yanı sıra, Fergana, Orta Asya'da İslâm'ın ve İslâm geleneklerinin de en yoğun yaşandığı bölge olma özelliğini taşımaktadır. Bu özelliğinden dolayı radikal İslamcı hareketler kendileri için uygun bir tabanı ve desteği bulmakta zorlanmamaktadırlar (Akçalı 2003:147-151).

Fergana Vadisi'nde önemli mevkiye sahip olan HuT'un Andican, Semerkant, Taşkent ve Fergana'da şubeleri vardır. Bu durum, Fergana'nın ekonomik ve sosyal bakımdan Özbekistan'ın en zayıf bölgelerinden birini teşkil etmesinden kaynaklanmaktadır. Bölgede etnik kökenli ve demografik sorunlar yoğun olarak yaşanmaktadır. Bir başka önemli neden de, yaklaşık olarak tüm büyük uyuşturucu yollarının Fergana'dan geçmesi ve aşırı dinci örgütlerin finansmanında uyuşturucu ticaretinin önemli bir kaynak oluşturmasıdır.

Özbekistan nüfusunun üçte birini oluşturan 7 milyon kişi Fergana Vadisi'nde yaşamakta ve bölgeyi Orta Asya'nın en yoğun nüfuslu kesimi haline getirmiş bulunmaktadır. Aşırı kalabalık ve büyük bir toprak kıtlığı yaşanan vadide çalışabilir iş gücünün yüzde 35'i işsizdir. Dolayısıyla, vadideki ekonomik bunalım, kökten dincilere etkili bir siyasal taban hazırlamıştır. Fergana Vadisi'nde çatışma potansiyeli yaratan unsurlar kısaca şu şekilde sıralanabilir: 1. İşlenebilir topraklarını genişletme potansiyelinden yoksun, fakat genç ve hızla büyüyen bir nüfusa sahip küçük bir bölge olması; 2. Su sorunu; 3. Uyuşturucu, nükleer malzemeler ve silah kaçakçılığının kaynağı ve geçiş yolu olması; 4. Ciddi çatışmalar yaratmaya hazır siyasi ve ekonomik ortam; 5. Otoriter yönetimlerin neden oldukları siyasî gerilimler ve insan hakları ihlalleri; 6. Etnik milliyetçilik, kabilecilik ve bölgecilik sorunu; 7. Radikal İslam (Guliyeva 2001:43-48; Raşid 1996:61,257-258). Dolayısıyla Fergana,

özellikle 1998-2001 yılları arasında kontrol edilemeyen bir bölgeydi. Bazı Kırgız yerleşim alanları zaman zaman bu gruplar tarafından işgal edilmekteydi. Aynı zamanda Özbek lider İslam Kerimov'un da başını en çok ağrıtan bir yer konumundaydı. Diğer taraftan Rus askeri varlığının meşruluk kazanması açısından da bu bölge Rusya açısından önemli bir yere sahipti. Afganistan'dan bölgeye, Tacikistan üzerinden bir atlama taşı vazifesi görmesi açısından da oldukça stratejik bir öneme sahiptir. Kısacası Fergana 11 Eylül öncesi Orta Asya Cumhuriyetleri'nin önemli ve zayıf bir karım boşluğunu oluşturuyordu ve bölgedeki bu radikal İslamcı örgütler, bölge yönetimlerini ve bölgedeki istikrarı çok sert bir şekilde tehdit etmekteydi (Kurganskaia 2002:110).

11 Eylül terörist eylemleri sonrasında tüm dünyada ve özellikle Amerika'da terörist örgütlere karşı bir nefret ve tepki oluşmuştur. Başkan George W. Bush Birleşmiş Milletler'in bütün teröristleri ezeceğini ve bunun 21. yüzyılın ilk savaşı olacağını ilan etti. Birleşmiş Milletler ve diğer ülkeler birlikte el-Kaide ve Taliban'a karşı bir savaş başlattılar. Afganistan destekli aşırı İslamcılarla zaten problem yaşayan Orta Asya devletleri, Washington'a desteklerini bildirdiler ve Birleşmiş Milletler'in bu terörist organizasyonlarla daha çok mücadele etmesini istediler. Amerika için hem Afganistan'daki terörle mücadele de hem de yeni ve güvenli alternatif enerji bölgeleri bulma da Orta Asya ülkelerinin desteğini almak çok önemlidir. Onun için Amerika bu bölgede istikrarı sağlamak ve kendine Orta Doğu'dan daha da istikrarlı enerji alanları bulmak konusunda çok yoğun çalışmaktadır. Özbekistan İslami Hareketi'nin adı da Amerika'nın açıkladığı teröristler listesinde geçti. Bu da Amerikanın ileri ki zamanlarda o bölgede daha da etkili olacağına bir göstergesiydi.

Her şeyden önce Orta Asya ülkeleri mevcut geçiş dönemi sorunları ve savunma alanındaki zayıflıkları dolayısıyla, radikal İslamcı terör örgütleri ve ayrılıkçı güçlerle olan mücadelelerinde tek başlarına pek bir başarı sağlayamamışlardır. Bunun sonucunda kolektif bir şekilde hareket etme gerekliliği kararına varan bu devletler, terörle mücadele konusundaki deneyimsizlikleri, zayıf askeri güçleri, teçhizat eksiklikleri, sınırların kontrolündeki zorluklar, uygulamadaki yetersizlikler ve aralarındaki koordinasyon eksikliği gibi sebeplerden dolayı, bölgede terörle mücadele ve güvenlik sorununu birlikte çözme hususunda da yetersiz kalmışlardır. Bundan dolayı da, 11 Eylül öncesine kadar bölgedeki terör sorunuyla mücadelede esas aktör olarak Rusya Federasyonu'ndan ve kısmen de Çin Halk Cumhuriyeti'nden destek arama yollarına gitmişlerdir. Bu çerçevede; Bağımsız Devletler Topluluğu ve Şanghay İşbirliği Örgütü'nün güvenlik şemsiyeleri altında oluşturulmaya çalışılan terörle mücadele merkezleriyle, bu tür ayrılıkçı gruplara ve terör örgütlerine karşı savuma kapasitelerini artırmayı hedeflemişlerdir. Bu ise, bölgede her iki ülkenin, özellikle de Rusya Federasyonu'nun nüfuzunun artmasına zemin hazırlamıştır.

Diğer taraftan, Terörle mücadele kapsamında her iki ülkeyi de birbirine karşı bir denge unsuru olarak kullanmaya çalışan Orta Asya cumhuriyetlerinin, ABD'nin bölgeye güvenlik bağlamında girişi beklentisi ise, ancak 11 Eylül ile birlikte gerçekleşmiştir. Bu bağlamda 11 Eylül saldırısı ve Afganistan operasyonu, Orta

Asya devletleri açısından da bir dönüm noktası olmuştur. Başlangıçta, radikal İslamcı terör örgütlerine ve ayrılıkçı hareketlere yönelik darbe, bölgede Orta Asya devletlerinin güvenlik bağlamında Rusya'ya olan bağımlılıklarının azalması ve Rusya tekelinin kırılması olarak algılanmış ve ABD, Rusya ve Çin'e karşı bir denge unsuru olarak görülmüştür. Bu çerçevede Amerika da, bölgeye özellikle güvenlik boyutundaki ilişkilerini artırmayı hedefleyen bir stratejiyle girmeye başlamış ve Türkmenistan dışında, diğer tüm Orta Asya cumhuriyetleriyle bu ülkelerin savunma gücünü artırmaya yönelik anlaşmalar imzalamıştır. Nitekim, ABD bölgedeki varlığını sadece askeri boyutla sınırlandırmayıp, aynı zamanda diplomatik ilişkilere de önem vererek bölge devletleri üzerinde siyasi ağırlığını artırma girişimlerini başlatmıştır.

Netice itibarıyla ifade etmek gerekirse, 11 Eylül Amerikan müdahalesi bölgede yerel ve uluslar arası terör örgütlerini askeri eylem bazında sindirmiş gibi gözükse de, aslında daha tehlikeli bir sürecin de önünü açmıştır. Bu kapsamda, bu örgütlerin bir kısmının aktivitelerini siyasi eylemler şeklinde gerçekleştirmek istediği görülmektedir. Bu çerçevede de bu tür örgütler içerisinde HuT, yandaşları ve yeni potansiyel adaylar açısından bölgesel anlamda bir cazibe ve çekim merkezi olarak ortaya çıkmaktadır. Eğer ılımlı İslamcı gruplara karşı, özellikle 11 Eylül süreci sonrası ortaya çıkan sert uygulamalar devam ettirilirse, bu gruplarında radikal ve marjinal grupların saflarına doğru sürüklenme olasılığı söz konusudur. Bu noktada, şu ana kadar ılımlı İslamcı grupların radikal gruplar karşısında yer almamış olması ve bu tür söylemlerden kaçınmış olmaları da göz önünde bulundurulmalıdır. Nitekim, bu çerçevede, bu gidişatı gören HuT'un özellikle Tacikistan bağlamında ılımlı gruplarla temasa geçmiş olması oldukça dikkat çekicidir. Diğer taraftan, bu sürecin (daha radikal ve militan türü yeni üyelerin katılımıyla), bölgede HuT vb. örgütleri, daha radikal ve marjinal bir konuma sürüklemesi de söz konusu olabilir. Dolayısıyla, son gelişmeler, arayışlar ve yapılanmalar bugüne kadar ana stratejisinden pek taviz vermeyen HuT'u Orta Asya'da daha farklı bir sürece doğru zorlayabilir, ya da en azından HuT'u sulandırabilir. Başta ABD olmak üzere, diğer ilgili güçlerin HuT ve geleceği açısından bir endişesi de budur. Bu çerçevede, bölgedeki İslami oluşumların tekrardan bir değerlendirmeye tabi tutulup, yeni bir sınıflandırmaya gidilmesi ve buna göre gereken tedbirlerin alınması gerekmektedir. Aksi takdirde, bölgedeki "inanç" ve "muhalefet" boşluğunun bölge dışı oluşumlar tarafından doldurulması ve yönlendirmesi kaçınılmaz olacaktır.

5. Hazar Ve Enerji Kaynaklarının Paylaşımı Ve Güzergahlar Sorunu

SSCB'nin dağılmasıyla birlikte ortaya çıkan Hazar Denizi'nin hukuki statüsü sorunu, denizin kıyı devletleri arasında nasıl bölüştürüleceği ve açık denize kıyısı olmayan (land-locked) devletlerin (Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan) açık denize nasıl çıkacakları konularındaki anlaşmazlıklar şeklinde kısaca ifade edilmektedir (Uibopuu 1995:119). Kıyıdaş devletler arasındaki en büyük sorun, denizin nasıl bölüştürüleceği ile ilgili olmaktadır. Bunun yanı sıra, açık denizlere çıkma bu sorunla doğrudan ilişkisi olmadığı için, Hazar Denizi'nin hukuki statüsü

sorunundan genellikle kastedilen bu deniz üzerindeki egemenlik konusu ve onun paylaşımıdır (Kalkan 1998:76). Diğer taraftan, bölgenin enerji kaynaklı bir diğer sorunu ise, güzergahlar ile ilgili olanıdır.

SSCB döneminde Hazar'a kıyıdaş iki devlet vardı: İran ve SSCB. Son 200 yıldır Hazarda mutlak bir Rus/Sovyet askeri egemenliği ve Rus Çarlığı/SSCB ile İran arasında imzalanmış ulaşım ve ticaret serbestisiyle ilgili çeşitli anlaşmalar vardı. Bu çerçevede konuyla özellikle ilgili olan 26 Şubat 1921 ve 25 Mart 1940 SSCB-İran antlaşmaları Hazar'ı kapalı deniz olarak kabul ederek, 10 millik balıkçılık alanının dışında tüm bölgeyi iki ülkenin ortak egemenliğine bırakmıştı. 1921 antlaşması, o güne kadarki tüm düzenlemeleri iptal ederek, Hazar'ı üçüncü devletlere kapatırken bu iki devlete seyrü-sefer serbestisi tanıdı. 1940 yılında imzalanan ikinci antlaşma ise iki ülkeye 10 deniz mili genişliğindeki bir şeritte münhasır balıkçılık hakkı tanıdı. Ayrıca "Sovyet ve İran denizi" olarak tanımlanan kapalı bir deniz (*enclosed sea*) olduğu ifade edilen Hazar'ın iki ülkenin ortak egemenliğinde (*joint sovereignty*) olduğu da belirtildi. Öte yandan, 1970'de İran ile SSCB arasında imzalanan yeni bir anlaşmayla iki ülke arasındaki sınır Türkmenistan'ın Hasankulu şehri ile Azerbaycan'ın Astara şehri arasında çizilmiştir. Bu antlaşmalarda deniz dibi kaynakları konusunda herhangi bir düzenleme olmadığı gibi, biyolojik kaynakların ortak kullanımı da teorik olarak yüzde 50/50 paylaşımı gerekli kılıyordu.

Fakat, Soğuk Savaş döneminde sadece SSCB Bakü kıta sahanlığında petrol çıkarttı ve İran buna itiraz etmediği gibi, herhangi bir pay da istemedi. Bu dönemde SSCB dışında hiçbir devletin Hazar'da askeri varlık bulundurmasına müsaade edilmedi; İran'ın ise sınırlı sahil koruma faaliyetleri dışında bu konuda bir girişimi olmadı. SSCB'nin dağılmasının ardından yeni bağımsız kıyıdaş devletlerin belirmesi bu durumu hızla değiştirdi. Kıyıdaş devletlere Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın eklenmesi Hazar'ın statüsü tartışmalarını başlattı. Uluslararası hukuka göre Hazar'ın statüsü ya tüm kıyıdaş devletlerin ortak egemenliği prensibinden hareketle "ortak sahiplik" (*condominium*) ya da tarafların üzerinde anlaşacakları bir formüle göre ulusal egemenlik sahalalarına bölünmeyi gerektiren "bireysel sahiplik" olacaktı. Fakat, özellikle Azerbaycan ve Kazakistan Hazar'ın statüsünün belirlenmesini beklemeden tek taraflı olarak deniz alanlarında (*off-shore*) petrol aramasına başladılar. Bunun üzerine alevlenen hukuki tartışmada, Rusya'nın görüşü SSCB'den ayrılan devletlerin SSCB'nin imzaladığı antlaşmaların ardılı olmaları nedeniyle 1921 ve 1940 antlaşmaları çerçevesinde Hazar'ın kıyıdaş devletlerin eşit ortak kullanımında olması gerektiği yönündeydi. Rusya ayrıca, İran ve Türkmenistan'ın da desteğiyle, açık denizlerle doğal bağlantısı olmadığı için Deniz Hukuku'nun Hazar'a uygulanamayacağını; bir iç deniz (*closed/enclosed sea*) veya göl olan Hazar'ın ortak egemenliğe tabi olması gerektiğini; 20 millik karasuları ve takip eden 20 millik ulusal ekonomik bölgelerin dışında kalan alanın ortak sahiplenilmesi gerektiğini ileri sürdü. Hazar'ın "göl statüsü" durumunda, Azerbaycan kıyılarından çıkan petrol üzerinde diğer ülkelerin de eşit hakkı olacaktı

(Croissant 1996-1997:27-28). Bunun üzerine Azerbaycan, Hazar'ın statüsünün tek taraflı olarak değiştirilemeyeceğini ve Rusya'nın bu tür girişimlere karşı her türlü müdahale hakkını koruduğunu da bir notayla 5 Ekim 1994'de Birleşmiş Milletler teşkilatına ve bölgede Azerbaycan'ın verdiği izinle arama yapan uluslararası konsorsiyumda en fazla paya sahip olan *British Petroleum* şirketinin merkezinin bulunduğu İngiltere'ye bildirdi (Soltan 2001:66-67).

Kasım 1996'da ise Rusya bir "ödün" olarak her ülke için 45 millik ekonomik bölge ve halihazırda işletilmeye başlanmış ya da yakın zamanda başlanacak petrol sahalarında kıyıdaş devletlerin sahipliğini tanımaya hazır olduğunu açıkladı. Bu durumda dahi deniz ulaşımı, balıkçılık, çevresel güvenlik ve 45 milin ötesindeki ortak alandaki petrol aramaları yine ortaklaşa gerçekleştirilecekti. Ayrıca, "ikili ihale" (*double-tender*) sistemiyle petrol aramalarında kıyıdaş devletlere öncelik verilmesi isteniyordu. Rus görüşleri, zaman içinde daha da değişti ve Temmuz 1998'de Rusya'yla Kazakistan arasında Hazar'ın kuzey kısmıyla ilgili olarak deniz yatağı için ortay hat prensibini, su yüzeyi içinse ortak sahipliği içeren bir anlaşma imzalandı (Soysal 1998:21). Bugün gelinen noktada, gelişmelerin kaçınılmaz olarak bölgesel paylaşımına doğru gittiğini gören Rusya bölgede etkinliğini tamamen elden kaçırmamak için diğer kıyıdaş devletlerle anlaşma zemini aramaktadır. Rus görüşüne karşılık, temel olarak Azerbaycan tarafından ileri sürülen ve Kazakistan'ında desteklediği görüşe göre Hazar bazen sınır gölü (*border lake*), bazen de açık deniz (*open sea*) olarak tanımlandı (Ersoy 2002:202-203).

Sınır gölü yaklaşımına göre Hazar uluslararası kara sınırlarının ortay hatta kadar denize uzatılması yoluyla oluşturulacak ulusal sektörlere bölünmeli, kıyıdaş devletler kendi sektörlerindeki su yüzeyi, deniz ulaşımı, biyolojik kaynakların kullanımı ve deniz dibi üzerinde mutlak egemenliğe sahip olmalıydı. Açık deniz yaklaşımına göre ise, 12 millik kara suları ve ortay hattı ihlal etmeyecek şekilde 200 mile kadar ekonomik bölgeler belirlenmeliydi. Türkmenistan başlangıçta Rus görüşüne meyletmişse de, Şubat 1998'de Azerbaycan'la aralarındaki sınırın ortay hat prensibine göre belirlenmesini kabul ettiğini açıkladı. Fakat bu hattın nereden geçeceği konusunda iki ülke henüz anlaşma sağlayamadılar ve özellikle son bir yıl içerisinde Kepez/Serdar, Çırag/Osman ve Azeri/Hazar yataklarının sahipliği konusunda iki ülke arasında tartışmalar giderek sertleşti. İki ülke ayrıca Türkmen gazını Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden Türkiye'ye taşıyacak Trans Hazar doğalgaz boru hattının paylaşımı konusunda da anlaşamıyorlar. Azerbaycan'da da doğal gaz bulunmasının ardından bu ülkenin önce Trans Hazar hattının bir kısmının kendi gazına ayrılmasını istemesi, ardından da bu projenin sektöre uğraması üzerine kendi gazını doğrudan Türkiye'ye satmak için girişimde bulunması üzerine iki ülke ilişkileri daha da gerginleşmiştir. İran ise ısrarla Hazar'ın ulusal sektörlere bölünmesine karşı çıkarak "ortak sahipliği" savunmaktaysa da, özellikle Azerbaycan'ın Şah Deniz yataklarından pay aldıktan sonra yaklaşımını yumuşatmış ve Nisan 1998'de "eşit paylara" bölünmesi şartıyla sektörel bölünmeyi kabul edebileceğini açıklamıştır. Fakat, denize sadece %13-14'lük kıyısı bulunan İran'a

Hazar'ın yüzde 20'sinin denetimini veren bu yaklaşım, diğer kıyıdaş devletlerce kabul görmedi (Mahnovski 2003:109-144).

Diğer taraftan İran, Hazar konusunda kıyıdaş devletler arasında kesin bir anlaşma sağlanana tarafların (burada özellikle Azerbaycan ve Kazakistan kastediliyor) tek taraflı arama faaliyetlerinden kaçınmaları ve ortak kullanımın geçerli olmasını istemektedir. İran'ın bir başka amacı da, ABD ambargosu nedeniyle uluslararası petrol piyasasındaki etkinliğini kaybettikten sonra bir de Hazar'daki kaynakları vesilesiyle Azerbaycan ve Kazakistan'ın kendisine rakip olarak piyasaya çıkmasını geciktirmektir. Bu çerçevede İran, Hazar'dan kendisine pay çıkartmaması bile, konuyu kriz aşamasında tutarak bölgeden petrol çıkartılmasını ve dolayısıyla elde edilecek petrolün İran'ı dışlayan boru hatlarıyla bölge dışına çıkartılmasını mümkün olduğunca önlemeye çalışmaktadır. Böylelikle orta-uzun vadede bir taraftan ABD yaptırımlarının yumuşaması, diğer taraftan da İran'da enerji çıkarları bulunan çokuluslu şirketlerin baskılarıyla Hazar'dan elde edilecek petrolün kendi toprakları üzerinden uluslararası piyasalara ulaştırılmasını sağlamaya çalışmaktadır (Aydın 2004:164-166).

Bilindiği üzere, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonraki dönemde daha önce de bahsedildiği üzere doğal kaynaklar ve özellikle de yer altı zenginlikleri açısından önemli bir potansiyele sahip olan Orta Asya ülkeleri bölgenin enerji dengesi üzerinde de söz sahibi olmak isteyen Rusya açısından ön plana çıkmışlardır. Bu bağlamda ilk olarak ele alınması gereken ve en zengin rezervlere sahip olan iki ülke Kazakistan ve Türkmenistan'dır. Özbekistan da bu kaynaklar açısından zengindir fakat içinde bulunduğumuz dönem itibarıyla üretim miktarı kendi iç talebini ancak karşılamaktadır; bu nedenle petrol ve doğalgaz ticareti sınırlı kalmaktadır. Kazakistan ve Türkmenistan açısından Rusya dışındaki sınır komşularından hiç birinin denize çıkışı bulunmaması sebebiyle bu ülkeler ürettikleri doğal gaz ve petrolü ihraç etmek için bir bakıma "gönülsüzce" de olsa Rusya'ya muhtaç durumdadırlar. Bu durumun bir göstergesi olarak; Kazakistan'daki Rusya'nın etkinliği, Tengiz bölgesindeki boru hatlarını işletmesindeki konsorsiyumda kendini göstermektedir. Konsorsiyum'la, Kazakistan arasında 1992 yapılan sonra Rusya'nın baskısıyla, 6 Aralık 1996 yeniden imzalanan antlaşmada, Rusya'nın payı Kazakistan'ı da dahil edersek % 60'ları bulmuştur. Türkmen doğalgazı üzerindeki Rus etkinliği ise son durumda Rusya ile Türkmenistan arasında 10 Nisan 2003 tarihinde imzalanan 25 yıl vadeli doğalgaz alanındaki işbirliği anlaşması ile perçinlenmiştir. Bu anlaşmaya göre Gazprom 2004 yılında Türkmenistan'dan 6 milyar m³/yıl, 2006'da 10 milyar m³/yıl ve 2009'da ise artık 80 milyar m³/yıl doğalgaz almayı planlamaktadır. Mevcut durumda Kazakistan ve Türkmenistan arasında bu konu hakkında işbirliği oluşturularak Rusya'nın aradan çekilmesini sağlama amaçlı politikalar 11 Eylül öncesi dönemde başarılı olamamış; 11 Eylül sonrasında da aynı amaca hizmet edecek yeterli inisiyatif geliştirilememiştir. İşbirliği özellikle Hazar Havzası'nda daha derindir. Her iki ülkenin de çıkarları, Hazar bölgesindeki devletlerin bağımsızlığını ve egemenliğini

desteklemekte, Moskova'nın buradaki etkisini sınırlandırmakta ve bölgenin enerji kaynaklarını geliştirmekte ortaktır (Larrabee 2001:49).

Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan için Hazar her şeyden önce ana zenginlik kaynağı iken, İran Hazar'dan ziyade Körfezde petrol üretmektedir. İran'ın Hazar'daki petrol varlığı Anzali petrol sahasıyla sınırlıdır. Bundan dolayı İran'ın konumunu çeşitli faktörler belirlemektedir. İlk olarak İran'ın bölgede hayli aktif ve Türk Cumhuriyetleri ile milyar dolarlık anlaşmalar imzalamış olan Batılı ülkeler özellikle de ABD ile olan anlaşmazlığı gelmektedir. ABD'nin İran'ın petrol anlaşmalarının dışında tutulması için baskı yapması ve İran üzerinden geçecek boru hattı senaryolarına karşı çıkması İran'ın bölge dışı aktörlerin bölgeye müdahalelerine olumsuz bakmasına yol açmaktadır. Bu olumsuz bakış İran'ı Rusya'ya yakınlıktır. Üstelik yeni bağımsız devletlerin kurduğu ortak işletmelerde Rusya çok az bir pay, İran ise hiçbir şey alamadığından iki ülke de daha çok pay almaya çalışmaktadır. Böylece Rusya ile İran arasında bir tür ittifak oluşmuştur. İki ülkede Hazar'ın bir göl olduğunu ve beş kıyıdaş ülke tarafından ortaklaşa kullanılması ve kıyıdaş olmayan ülkelerin dışarıda tutulması gerektiğini ifade ederek Hazar'ın kaynaklarının tek taraflı olarak çıkartılmasını eleştirmektedir.

Nitekim, SSCB'nin dağılmasından sonra, sahip olduğu petrol-gaz potansiyeli ile tüm dikkatleri üzerine toplayan Hazar Denizi ve 21. yüzyılın büyük enerji üreticileri arasında olacakları anlaşılabilir kıyıdaş devletleri (Azerbaycan, İran, Kazakistan, Rusya Federasyonu ve Türkmenistan) 23 Temmuz 2001'deki kriz ile gündeme geldiler. Bu gelişme, her ne kadar daha çok Hazar'ın paylaşımıyla ilgili görünüyorsa da, arkasında özellikle İran açısından gelecek on yıllarda; (1) dünya enerji üretiminde ağırlığa sahip olmak; (2) Kafkasya bölgesinde nüfuz elde etmek; (3) bölgedeki ABD etkinliğine set çekmek; (4) Hazardan elde edeceği kaynaklarla giderek güçlenecek olan Azerbaycan'ın İran'ın bütünlüğüne yönelebilecek faaliyetlerine şimdiden set çekmek gibi uzun dönemli nedenler vardır. Azerbaycan açısından ise, bir an önce mümkün olduğunca fazla petrolü elde edip uluslararası piyasaya ulaştırmak ve bu yolla elde edilecek gelirle ülkenin ekonomik ve siyasi bağımsızlığını güçlendirmek önemlidir.

Ayrıca bölgede Rus etkisinin kırılmasını ve İran etkisinin yayılmasını önlemek de Hazar enerji kaynaklarının sahiplenilmesiyle yakından alakalıdır. Öte yandan, Hazar havzasındaki petrol ve doğalgaz rezervlerinin büyük kısmının henüz geliştirilmediği, hatta bölgenin önemli bir kısmında rezerv tespiti dahi yapılmadığı bir dönemde, SSCB'nin dağılmasının ardından çeşitli uluslararası şirketlerin bölgedeki enerji kaynaklarını çıkararak işletmek için sözleşmeler yapmaları, komşu bölge ülkelerin de bu kaynakları uluslararası pazarlara ulaştıracak boru hatlarının kedi topraklarından geçirilmesi için kıyasıya mücadeleye girişmeleri bölgeyi bir anda uluslararası barış ve güvenlik açısından önemli ve hassas bir bölge haline getirmiştir. Bu çerçevede Hazar'a kıyıdaş Orta Asya ülkelerinin de silahlanma sürecine girdikleri görülmektedir.

Enerji kaynakları açısından Hazar havzası yeni bir Orta Doğu değildir. Fakat, stratejik açıdan Batı'nın elindeki en önemli petrol sahası olan ve yakın gelecekte tükenmesi beklenen Kuzey Denizinin yerini almaya adaydır. 2002 itibariyle bölge ülkelerinin ispatlanmış ham petrol ve doğalgaz rezervlerine bakıldığında, ham petrol rezervleri açısından Kazakistan ve Azerbaycan, doğalgaz rezervleri açısından da Türkmenistan ve Özbekistan zengin ülkeler olarak göze çarpmaktadır. Pala'ya göre, "1 trilyon metreküplük rezerv tespit edilen Şah Deniz keşfi ile birlikte, sadece petrol değil bir doğal gaz ülkesi olacağına sinyallerini veren Azerbaycan'ı, bu son gruba dahil etmek yanlış olmayacaktır." (Pala 2003:15-16)

Türkiye açısından hadiseye bakıldığında, Hazar sorununun birkaç yönü bulunmaktadır. Türkiye bir yandan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın bekası üzerinde önemli neticeler verebilecek "statü" sorununda bu ülkelerin pozisyonlarını savunurken; diğer yandan da bölgedeki enerji projelerindeki iştirakleri ve boru hatları güzergahları dolayısıyla bir "enerji havuzu ve geçiş ülkesi" olma üstünlüğünü yakalamaya çalışmaktadır. Hazar Denizi statü sorununun özellikle "karasuların sınırları" ile ilgili yanları sebebiyle de Hazar-Ege paralellikleri de kurulabilecektir. Dolayısıyla, Hazar sorunu, doğrudan ve dolaylı neticeleriyle sadece kıyıdaş ülkeler için değil, Türkiye için de birincil dereceden önem arz etmektedir.

Bu çerçevede, "Doğu-Batı Enerji Koridoru'nun en kritik ayağını oluşturan "Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi" (BTC HPBH) ile hem Türkiye'nin jeopolitik önemi artacak hem de Azerbaycan ve Gürcistan'ın siyasi ve iktisadi istikrarına katkıda bulunulacaktır. Proje ile Azerbaycan dünya genelinde sayılı üreticiler arasına girerken, Gürcistan da en önemli geçiş ülkesi olarak ön plana çıkacaktır. BTC'yi sırasıyla Azerbaycan gazını Türkiye ve Avrupa'ya ulaştıracak "Şah Deniz Doğal Gaz Boru Hattı Projesi" ve Türkmenistan gazını ülkemiz ve Avrupa piyasalarına ulaştıracak "Hazar Geçişli Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı Projesi" izleyecektir (Çaylı 2002:96-108). Bu hatlar, bugün ikisi de hızla ilerleyen Türkiye-Yunanistan-İtalya ve Türkiye-Bulgaristan-Romanya-Macaristan-Avusturya Doğal Gaz Boru Hattı projelerine bağlandığında koridor tamamlanacak ve Türkiye gerek petrol gerekse doğal gazın Batı piyasalarına aktarımı bakımından tam anlamıyla bir enerji terminaline dönüşmüş olacaktır." (Pala 2003:38-52).

6. Demokratikleşme Sorunları Ve Muhalif Hareketler

Orta Asya ve Kafkasya devletlerinin liderleri, SSCB'nin dağılmasının ardından yaptıkları açıklamalarda ülkelerinde demokratik rejimin temel unsurları olan demokratik seçim, serbest pazar ekonomisi, insan hakları ve laiklik gibi hususları hayata geçirme azimlerini dile getirdiler. Bu çerçevede, kendi yönetimleri altındaki halkların ekonomik zorluklarını giderme, adalet ve güvenliği sağlama ve çok kısa bir zamanda dünya toplumunun birer saygın ülkesi olma ve bunun için de gerekli sosyo-politik ve ekonomik reformların yapılacağı hususunda sözler verdiler. Örneğin, Özbekistan Devlet Başkanı İslam Kerimov bu hususta, ülkesinin kurulma

stratejisini “Özbekistan’ın Yenilenme ve İlerlemesindeki Yol” adlı kitabında ortaya koyarken; Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, “Kritik On Yıl” kitabında Kazakistan’ın ve bölgenin geleceğine dair fikirlerini sunmakta; Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Niyazov (Türkmenbaşı) “1000 Gün”, “Türkmenistan’ın Petrol ve Doğalgaz Sanayisi’ni 2020 Yılına Kadar Geliştirme Planı” ve “Ruhsname” adındaki çalışmalarıyla bu liderler arasındaki yerini almaktaydı. Fakat, otoritelerini kurup, sağlamlaştırdıktan sonra, Batı tarzı siyasi demokrasinin bu bölge için uygun olmadığını iddia etmeye başladılar. Temel meselelerin siyasal katılım, ekonomik liberalleşme, özgür basın ve insan hakları gibi konular yerine toprak bütünlüğü, ulusal güvenlik ve toplumsal birlik olduğunu ve bunlara daha fazla öncelik verilmesi gerektiğini iddia ettiler. Bu nedenle demokrasi kavramını; adalet, özgürlükler ve insan hakları çerçevesinde yorumlamak yerine, gerek toplum ve gerekse aydınlar üzerinde katı bir kontrol kurma anlamında kullandılar. Bu kaygılara uygun olarak, otoriter rejimleri benimsediler ve halklarının temel haklarını hiçe sayan baskıcı bir sistem kurdular (Efegil, Çolak 2003:201-202; Zhanguzhin 2000:22-24).

Liderlerin bugüne kadar ki izlediklere siyasete bakıldığında, gittikçe kötüleşen mevcut durumu düzeltmek ve otoritelerini başkalarıyla paylaşmak gibi bir niyete sahip olmadıkları görülmektedir. Örneğin, Türkmenistan’ın hemen her bölgesi gibi, Orta Asya’nın en hareketli şehirlerinden Aşgabad da bütünüyle Saparmurat Türkmenbaşı demektir (Ülkü 2002:126). Bu çerçevede, muhalefete yönelik baskı ilk yıllardan bu yana bütün yoğunluğuyla devam etmektedir. Yakın bir gelecekte ise, bu liderlerin, ülkelerinde birliği ve çoklu katılımı sağlamak için daha ılımlı politikalar izleyecekleri ise halen birer meçhulü oluşturmaktadır. Bu durum, bu ülkelerde siyasal ve ekonomik sorunların giderek artmasına sebebiyet vermekte ve şiddetli toplumsal sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Toplumsal hoşnutsuzluğun, daha evvel de olduğu gibi, iç çatışmalara ve yeni siyasi sorunlara yol açması muhtemeldir. Bölgedeki halklar, mevcut otoriter rejimlerin baskı politikaları sonucunda kendi hükümetlerinden soğumaya başlamışlar ve başka arayışlara yönelmişlerdir (Aydın 2004:151).

Nitekim, bu sürecin ciddi sinyalleri son yıllarda alınmaya başlanmıştır. Liderlerin yürüttükleri politikaların ve kötü ekonomik ve yaşama koşullarının sonucu olarak bölgedeki başlıca muhalefet grupları, mevcut liderlere ve otoriter rejimlere meydan okuma gayretlerini artırarak sürdürmektedirler. Bu çerçevede, Orta Asya cumhuriyetleri içerisinde Kazakistan’da, “Kazakistan Demokratik Seçimi Hareketi” lideri Muhtar Ablyazov ile “Kazakistan Cumhuriyet Halk Partisi” lideri Akejan Kajegeldin; Kırgızistan’da, “Ar-Namıs Partisi” lideri Feliks Kulov ve muhalif parlamenter Azimbek Beknazarov; Özbekistan’da, sürgündeki “Özbekistan Erk Demokratik Partisi”nin lideri Muhammed Salih; Tacikistan’da “Nahzet-i İslâmi” lideri Muhammed Şerif Himmetzâde ve sürgündeki, “Çarâg-i Ruz” gazetesi etrafında şekillenen muhalif hareketin lideri Dododjen Atavullayev; Türkmenistan’da ise, “Birleşik Türkmen Muhalefeti” lideri Abdi Kuliyeve ve

Türkmenistan Halk Demokratik Hareketi" lideri Boris Şımuradov (her iki muhalif lider hareketlerini Moskova'dan yönetmektedirler) muhalif hareketlerin önde gelen isimleri olarak ön plana çıkmaktadırlar. Kafkasya'da ise, Azerbaycan'da Musavat Partisi ve Lideri İsa Gamber; Gürcistan'da "Milliyetçi Hareket Partisi" ve lideri Mihail Saakaşvili ön plana çıkmaktadır.

Kırgızistan Devlet Başkanı Askar Akayev, 6 Eylül 2002'de Kırgızistan Ulusal Güvenlik Konseyi Başkanı Misir Aşirkulov'a yönelik saldırının arkasında ülkedeki yönetim karşıtı muhalif grupların olduğunu açıklamıştır. 11 Eylül ile birlikte ABD'nin bölgeye yerleşmesini ve Batı dünyasının tüm dikkatlerini bu bölgeye yöneltmesini büyük bir fırsat olarak değerlendiren Kırgızistan'daki muhalif grupların, ülke içindeki ve dışındaki faaliyetlerini artırma yoluna giderek eylemlerine ülke içinde artan bir kitlesel destek ve etkinlik, yurt dışında ise meşruluk temeline dayanan bir boyut kazandırma stratejileri de Askar Akayev ve ekibini endişelendirmekteydi. Nitekim, ülkedeki son saldırıyla beraber Kırgızistan Hükümeti'nin aldığı tedbirlere ve Devlet Başkanı Askar Akayev'in yaptığı açıklamalara bakıldığında bu daha net bir şekilde görülmektedir: Ordunun kitlesel eylemlere karşı silahlandırılması, radikal İslam tehdidinin sürekli olarak yenilenmesi, ülkede bir iç savaş çıkması olasılığının gündemde tutulması, her türlü kitlesel eylem ve gösterilerin yasaklanması, terör eylemlerinde bir artış beklentisinin sık sık tekrarlanması bu tür tedbirler arasında sayılabilir. Böylece, Kırgız yönetimi ülkede kendisine yönelik muhalif hareketlerle mücadelesini meşruluk temeline oturtmak suretiyle uluslararası tepkilerin önüne geçmeye çalışmaktadır. Diğer taraftan, 17 Eylül'de Özbekistan'ın güneyindeki Kaşkaderya bölgesindeki Karşı şehirde bir konferans gerçekleştiren ve kısa adıyla "Birlik Hareketi" olarak bilinen "Birlik Halk Hareketi" de Orta Asya'daki değişim rüzgarlarına kapılarak, önümüzdeki günlerde daha geniş çaplı bir muhalif hareketi başlatacağının ilk sinyallerini vermiştir. Konferans sonucunda üyeler ve temsilciler, Birlik Halk Hareketi'nin "Birlik Halk Hareketi Partisi"ne dönüşmesi ve bundan sonraki faaliyetlerinin parti çatısı altında yapılması yönünde bir karar almışlardır. Böylece, Özbekistan'ın iki önemli ve yasaklı muhalif hareketinden birisi olan Birlik Hareketi de bundan sonra "Erk" gibi, siyasi bir parti olarak faaliyetlerini devam ettirecektir (Paley, Williams, Olikier 2003:7-40).

Diğer taraftan, Türkmenistan'da Türkmen muhalefetinin faaliyetlerini artırdığına dair gelişmelere de tanık olunmaktadır. Özellikle bunlar arasında Rus basınında çıkan ve ABD'nin Türkmenbaşı'nı devirmeye yönelik senaryolar hazırladığına dair olanı en dikkat çekicisiydi. Nitekim, son aylarda çıkan diğer haberleri ve gelişmeleri de alt alta koyduğumuzda tablonun daha netlik kazandığını görmekteyiz. Türkmenistan'ın başkenti Aşgabat'ta ve diğer vilayetlerinde, Mari ve Nebitdağ gibi, Türkmenbaşı aleyhinde gösterilerin düzenlenmesi; Türkmen muhalif grupların 5 Temmuz'da Viyana'da birleşme kararı almaları; eski adıyla Çarcev, yeni adıyla Türkmenabad şehirde Devlet Başkanı Saparmurat Niyazov'a karşı darbe hazırlığı içerisinde olduğu ileri sürülen bir darbeci grubun yakalanması;

Türkmenbaşı'nın güvenlik birimleri içerisinde bir tasfiye sürecine girmesi ve bu doğrultuda bir seri görevden almalar ve tutuklamaların gerçekleştirilmesi; Millî Güvenlik Komitesi'nin bakanlığa dönüştürülmesi gibi bir takım gelişmeler ilk akla gelenler. Türkmenbaşı'nın tutumu (Güler 2001:97-110) ve Türkmenistan'ın bölgede tarafsızlık statüsü içerisinde izlemeye çalıştığı dış politika (Erol 2001:124-142) ve diğer Orta Asya cumhuriyetlerine nazaran Türkmenbaşı'nın ABD'ye mesafeli durması, Türkmenistan'ı ABD açısından riskli bir ülke konumuna koymaktadır. Ayrıca, Trans-Afgan boru hattı projesi çerçevesinde, Türkmenistan'da ABD açısından vananın başında uygun birinin bulunması da kaçınılmaz görülmektedir. Dolayısıyla Türkmenbaşı, 11 Eylül ile birlikte bölgeye yerleşen ABD'nin bölgede kendisine uygun rejimleri yerleştirme ve bu ülkelerde yine kendisine yakın yeni liderleri görme stratejisi çerçevesinde hedef bir lider konumuna gelmektedir. Ayrıca, Türkmen muhalif gruplarının 5 Temmuz'da Viyana'da yapılan toplantı sonrasında birleşme kararı almaları gibi bir gelişme de Özbekistan'da yaşanabilir. Benzer bir ideolojik yapıya ve görüşe sahip olan ve her şeyden öte ortak bir hedefe sahip bulunan "Erk" ve "Birlik" hareketleri, iç ve dış destek sağlama noktasında önümüzdeki süreçte ortak hareket edebilirler. Nitekim, 6-10 Temmuz 2002 tarihinde Berlin'de gerçekleştirilen AGİT 11. Yıllık Asamble toplantısı öncesi, başını Özbek, Kazak ve Türkmen muhalif grupların çektiği yeni bir oluşumun bundan sonra daha organize bir şekilde hareket edeceği ve hatta ortak bir siyasi cephe oluşturulabilecekleri yönünde yapılan değerlendirmelerimize uygun bir süreçle karşı karşıyayız (Erol 2002:43).

25 Kasım'da Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Türkmenbaşı'na yönelik suikast girişimiyle birlikte, Orta Asya cumhuriyetlerinde son dönemde normalin dışında, daha organize bir eğilim gösteren, görüntü itibarıyla de dış kaynaklı ve yönlendirmeli bir muhalif hareketlenmeye bir kez daha şahit olunmuştur. Bugüne kadar Tacik İç Savaşı dışında ciddi bir muhalefet hareketinin yaşanmadığı bu ülkelerde bir kaç aydır gelişen yönetim karşıtı muhalif grupların bölge bazında ve ülke içinde kurdukları ittifaklar dikkatleri bu bölgeye yeniden çekmektedir. Netice itibarıyla, Orta Asya'da bundan sonraki süreçte muhalif hareketler ve insan hakları söylemlerini daha sık çok duyacağız. Bunun için de Türkiye'nin bir an önce bu muhalif hareketleri mercek altına yatırması ve "stratejik derinliğimizi" oluşturan bu bölgedeki gelişmeleri yakından takip etmesi gerekmektedir. 11 Eylül sonrası ABD'nin bölgeye yerleşmesini ve Batı dünyasının tüm dikkatlerini bu bölgeye yöneltmesini büyük bir fırsat olarak değerlendiren Orta Asya'daki muhalif grupların, gerek ülke içindeki ve gerekse de dışındaki faaliyetlerini daha da artırma yoluna gitme suretiyle, eylemlerine ülke içinde artan bir kitlesel destek ve etkinlik, yurt dışında ise meşruluk temeline dayanan bir boyut kazandırmak istemesinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Sonuç

Yukarıda da görüldüğü üzere, “iç” faktörler, bağımsızlığın ilk günlerinden bugüne kadar Orta Asya devletlerinin karşı karşıya kaldıkları tehdit algılamalarının ve güvenlik sorunlarının başında gelmekte olup; bu faktörler içerisinde “muhalif hareketler” ve “terör faaliyetleri” bölge gündeminde daha yoğun bir şekilde yer almaktadır. Bu sorunlar, kuşkusuz, bölge ülkelerinin iç ve dış politikalarına doğrudan etki edebilmekte ve daha bağımsız birer aktör olarak dünya politikasında yer almalarına engel olmaktadır.

Sorunların kısa ve orta vadede çözülmesi mevcut şartlar ve gidişat dahilinde güç görülmektedir. Özellikle, bölgenin aşırı yoğun ve genç nüfusa sahip olması, işsizlik ve ekonomik sorunlar bölgedeki güvenlik sorunlarını beslemeye devam etmektedir. Bu haliyle, özellikle Fergana bölgesi, Orta Asya'da potansiyel bir tehdit olarak bölge ülkelerinin önünde durmaktadır. Diğer taraftan, bölgedeki geçiş sürecinden kaynaklanan otoriter yönetim anlayışı ve uygulamaları da bu sorunları beslemekte ve çeşitlendirmektedir. Bölge ülkeleri arasındaki etnik, sınır ve su sorunları, şu an için bölgenin gündeminden uzak tutulmaya çalışılmakla beraber, potansiyel sorun adayları olarak varlığını devam ettirmektedirler. Bu sorunlar, aynı zamanda, Orta Asya'daki mevcut entegrasyon ve işbirliği arayışlarının (Orta Asya İşbirliği Örgütü gibi) önündeki en önemli engeller olarak da karşımıza çıkmaktadırlar. Hazar sorunu ise, daha geniş boyutlu bir sorun olup, Hazar'a kıyıdaş olmayan üçüncü tarafları da içine çekme potansiyeli taşımaktadır. Bu çerçevede, enerji güzergahları ve paylaşımı sorunu da, bölgedeki rekabeti ve güvenlik sorunlarını önümüzdeki süreçte daha da artıracak gibidir.

Netice itibarıyla ifade etmek gerekirse, Orta Asya bölgesindeki güvenlik sorunları “sıcak” ve “dondurulmuş” olarak bölge gündemindeki yerini korumaya devam etmektedir. Orta Asya Cumhuriyetleri'nin dünya siyasi coğrafyası içinde güçlü bir yer edinmesi, bu sorunların çözüm noktasında sahip olduğu ekonomik potansiyeli harekete geçirmesine bağlıdır. Bölgenin kendi içinde ve çevresindeki güvenli ülkelerle gireceği birlik ve beraberlik, önceki iki faktör eklendiğinde yeryüzünün siyasi bakımdan güçlü bölgelerinden biri daha ortaya çıkmış olacaktır. Bu çerçevede, 21. yüzyılda Orta Asya'nın müşterek güvenlik hedeflerini: engelleyici güçlere rağmen kararlılıkla bölgede barış ve istikrarın oluşturulması; politik ve ekonomik istikrarın oluşmasına katkıda bulunacak istikrarlı ekonomik ilişkilerin oluşturulması ve son olarak da, içsel etnik çatışmalar, terörizm, uyuşturucu trafiği, zorunlu göç ve yasadışı silah ticareti ile savaşılması oluşturmalıdır. Kuşkusuz, bu hedeflere başarı ile ulaşabilmek için de ortaklıklara yönelik kurumsal mekanizmaların oluşturulması ve mevcut olanların güçlendirilmesi gerekmektedir. (Güçlü bir yasal çerçeve gibi). Ama oluşturulacak bir yasal çerçeve, bölgede gelecekte varolacak ortaklıklar için bir ilk adımdır sadece. Orta Asya'da güçlü bir bölgesel güvenlik sistemi kurabilmek ve uluslararası alanda saygı duyulan bir bölge yaratabilmek için Orta Asya devletlerinin birbirleri ile işbirliğine devam etmeleri ve ortak güvenlik sorunlarını kendi ulusal savunma hedeflerinin önüne koymaları

gerekmektedir. Bölgede istikrarı ve ulusal kendine yeterliği, ekonomik entegrasyonu ve bölgesel güvenliği oluşturmak amacıyla hazırlanan stratejilerin başarıya ulaşabilmesi için bölge sınırları içerisinde yer alan her devletin kendi özel koşullarını da göz önünde bulundurması gerekmektedir. Tüm Orta Asya devletleri hem kendi bölgesel ve ulusal politikaları çerçevesinde hem de uluslararası organizasyonlar mekanizması içerisinde varolan tüm olasılıkları kullanmak durumundadırlar (Kasymova 2002:914).

Kaynakça:

Kitaplar:

Ahmed Raşid, 1996, Orta Asya'nın Dirilişi: İslâm mı, Milliyetçilik mi?, (çev.) Osman Ç. Deniztekin, İstanbul; Cep Kitapları.

Alec Rasizade, 1999, Calming The Ferghana Valley: Development and Dialogue in the Heart of Central Asia, Center for Preventive Action, New York; The Century Foundation Press.

E. Gellner, (1992), Uluslar ve Ulusçuluk, (çev.) B. E. Behar, G. G. Özdoğan, İstanbul; İnsan Yayınları.

Fahir Armaoğlu, (1991), 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 2, Ankara; Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Hamit Ersoy, Lale Ersoy, 2002, Küreselleşen Dünyada Bölgesel Oluşumlar ve Türkiye, Ankara; Siyasal Kitabevi.

İrfan Ülkü, 2002, Moskova'yla İslam Arasında Orta Asya, İstanbul; Kum Saati Yayınları.

Ministry of Foreign Affairs of Turkmenistan, (1997), Foreign Policy of Turkmenistan, Aşkabat; Türkmenistan Dışişleri Bakanlığı Yayınları.

N. Nazarbayev, (2003), Kritik 10 Yıl, Ankara; ASAM Yayınları.

Nadir Devlet, 1993, Çağdaş Türküler, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, Ek Cilt, İstanbul; Çağ Yayınları.

Olivier Roy, 1997, Yeni Orta Asya Ya da Ulusların İmal Edilişi, (çev.), Mehmet Morali, İstanbul; Metis Yayınları.

Recepdurdi Garayev, (1998), Garaşsızlığın Şanlı Seneleri, Aşkabat; Ruh Neşriyat.

Yasin Aslan, (1996), Üçüncü Roma'nın Jeopolitik Arzuları, Ankara; Avrasya Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Merkezi.

Makaleler:

Arslan Koçiyev, (Yaz 2001), "Millî Özelliklere Göre Orta Asya'nın Sınırlarının Belirlenme Politikası", Avrasya Dosyası Türkmenistan Özel Sayısı, 7, (2), 295-305.

Cenk Pala, Bahar 2003, "21. Yüzyıl Dünya Enerji Dengesinde Petrol ve Doğal Gazın Yeri ve Önemi: 'Hazar Boru Hatlarının Kesişme Noktasında Türkiye'", Avrasya Dosyası Enerji Özel Sayısı, 9, (1), 15-16.

Cynthia and Michael Croissant, Kış 1996/1997, "Hazar Denizi Statü Sorunu: İçeriği ve Yansımaları", Avrasya Etüdüleri, 3, (4), 27-28.

Elnur Soltan, Mayıs 2001, "Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü: Çözümeyen Sınırlar", Stratejik Analiz, 2, (13), 66-67.

- Enes Cansever, (Yaz 2000), "Değişim Sürecinde Kazakistan", *Da (Diyalog Avrasya)*, (2), 17
- Erel Tellal, (Şubat 1994), "Eski Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'da Göç Hareketleri", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, 18, (164), 58-59.
- Ertan Efegil, Yılmaz Çolak, 2003, "Geçiş sürecinde Orta Asya: Liderlik, Milliyetçilik ve Demokrasi", *Orta Asya'nın Sosyo-Kültürel Sorunları: Kimlik, İslam, Milliyet ve Etnisite*, (der.) Ertan Efegil, Pınar Akçalı, İstanbul; Gündoğan Yayınları, 201-202.
- F. S. Larrabee, 2001, "Türk Dış Politikası ve Güvenlik Politikası: Yeni Boyutlar, Yeni Güçlükler", *Türk-Batı İlişkilerinin Geleceği: Stratejik Bir Plana Doğru*, (çev.) Işık Kuşçu, Ankara; ASAM Yayınları.
- Françoise Rollan, (Mayıs 2004), "Learning to Live with Frontiers: New Frontiers in Central Asia", *UNISCI Discussion Papers*, 1.
- George I. Mirsky, (Ekim 1992) "Central Asia's Emergence" *Current History*, 91, (567), 336.
- Haluk Ölçekçi, (Mart 1995), "Türk Dünyası'nda Etnik Problemler", *Gök Dergisi*, (4), 7-8.
- Henn-Juri Uibopuu, 1995, "The Caspian Sea: A Tangle of Legal Problems", *The World Today*, 51, (6), 119.
- İbrahim Kalkan, 1998, "Kazak Petrolleri ve Uluslar arası Güçler", *Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları*, (der.), Alaeddin Yalçınkaya, İstanbul; Bağlam Yayınları, 76.
- İbrahim Kaya, (2002), "Aral Havzası Anlaşmazlığının Değerlendirilmesinde Hukuksal Çerçeve ve Uygulanabilir Öneriler", *Dünyada Su Sorunları ve Stratejileri*, (der.), Aziz Koluman, Ankara; ASAM Yayınları, 122.
- İsmail Soysal, 1998, "Hazar Bölgesinde Petrol ve Gaz Kaynakları", *Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları*, (der.), Alaeddin Yalçınkaya, İstanbul; Bağlam Yayınları, 21.
- Mehmet S. Erol, Yaz 2001, "Türkmenistan Devleti'nin Dış Politikasının Temel Sacayağı: Daimi Tarafsızlık Statüsü", *Avrasya Dosyası Türkmenistan Özel Sayısı*, 7, (2), 124-142.
- Mehmet S. Erol, Temmuz 2002, "Orta Asya'da Düğmeye Kim Bastı?: Büyük Oyunda İkinci Perde, Sıra Muhaliflerde", *Jeopolitik Gündem*, (10), 43.
- Mustafa Aydın, (2004), "Avrasya'nın Değişen Jeopolitiği ve Güvenlik: 1989-2003", *Yakın Dönem Güç Mücadeleleri Işığında Orta Asya Gerçeği*, (der.), Ertan Efegil, Elif Hatun Kılıçbeyli, İstanbul; Gündoğan Yayınları, s. 169.
- Mustafa Ökmen, (Yaz 2001), "Türkmenistan'da Çevre Sorunları", *Avrasya Dosyası Türkmenistan Özel*, 7, (2), 239.
- Nadir Devlet, (Kış 1995), "Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin Sınırlarının Tarihi, Coğrafi ve Etnik Sorunları", *Avrasya Etüdleri*, 1, (4), 30-35.
- Nermin Guliyeva, Mart 2001, "Orta Asya'da Cadı Kazanı: İç Savaş ve Terör Tehdidi", *Stratejik Analiz*, 1, (11), 43-48.
- Nermin Güler, Yaz 2001, "Geçiş sürecinde Türkmenistan'ın Siyasi Yapısı: Türkmenbaşı Modeli", *Avrasya Dosyası Türkmenistan Özel Sayısı*, 7, (2), 97-110.
- Nazokat A. Kasymova, 2002, "Orta Asya'nın Jeopolitik Konumu ve Oluşturulmak İstenen Bölgesel Güvenlik Sistemi", *Türkler*, (çev.) Kadir İnan, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 914.

Orozbek Moldaliev, (2002), "Islamism and International Terrorism: A Threat of Islam or a Threat to Islam?", *Central Asia and the Caucasus*, 15, (3), 94.

Philip Micklin, (2000), "The Future of Water Management", *Central Asia and Caucasian Prospects*, The Royal Institute of International Affairs, s. 68.

Pınar Akçalı, 2003, "Orta Asya'da İslami Uyanış, Radikal İslami Hareketler ve Bu Hareketlerin Bölge Politikasına Etkileri", *Orta Asya'nın Sosyo-Kültürel Sorunları: Kimlik, İslam, Milliyet ve Etnisite*, (der.) Ertan Efeğil, Pınar Akçalı, İstanbul; Gündoğan Yayınları, 143.

Poonam Mann, Aralık 2001, "Religious Extremism in Central Asia", *Strategic Analysis*, XXV. (9), 1029.

Rajan Menon ve Henri J. Barkey, (Kış 1992-93), "Transformation of Central Asia: Implications for Regional and International Security", *Survival*, 34, (4), 71.

Rustem Zhanguzhin, 2000, "Democratization in Central Asia: Several Comments", *Central Asia and the Caucasus*, (4), 22-24.

S. Gülden Ayman, (Ekim 1994), "Dünün Efendileri Bugünün Azınlıkları: Eski Sovyet Topraklarındaki Ruslar", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (9), 9.

Sergej Mahnovski, 2003, "The Natural Resources and Potential Conflict in the Caspian Sea Region", *Faultlines of Conflict in Central Asia and the South Caucasus: Implications for the US Army*, (der.) Olga Olikier ve Thomas S. Szayna, Santa Monica; RAND, Arroyo Center, 109-144.

Süleyman S. Terzioğlu, (Yaz 2001), "Türkmenistan'ın Azınlıklar Konusundaki Siyaseti", *Avrasya Dosyası Türkmenistan Özel Sayısı*, 7, (2), 111-123.

Tanya Charlick-Paley, Phil Williams ve Olga Olikier, 2003, "The Political Evolution of Central Asia and South Caucasus: Implications for Regional Security", *Faultlines of Conflict in Central Asia and the South Caucasus: Implications for the US Army*, (der.), Olga Olikier ve Thomas S. Szayna, Santa Monica; RAND, Arroyo Center, 7-40.

UNODCCP, 2002, "Illicit Drugs Situation in the Regions Neighbouring Afghanistan and the Response of UNODCCP", *Viyana*; 23.

Valentina Kurganskaia, 2002, "New Spiritual Trends in Kazakhstan", *Central Asia and the Caucasus*, 15, (3), 110.

Raporlar:

INCB Report 2001, Vienna.

World Drug Report 2000, UNODCCP

Tezler:

Bahir Çaylı, (2002), *Hazar Petrolleri Petrol Boru Hattı Projeleri ve Türkiye*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Cumhuriyetlerinin Çalışma Sorunları ve Endüstri İlişkileri Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Web Siteleri:

Bülent Alırıza, "Clear and Present Danger in the Turkish Straits", *CSIS Caspian Energy Update*, <http://www.csis.org/turkey/CEU000115.htm>, 3 Şubat 2000.